Levide kyrka

Karaktärisering 2023

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

Gotlands Museum

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2025/160161.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Inledning 4
Bakgrund 4
Syfte 4
Metod 4
Visby stifts kyrkor 5
Omgivningar 7
Levide socken 7
Kyrkomiljön 7
Kyrkogården 10
Kyrkogårdens huvuddrag 10
Historik 12
Nulägesbeskrivning 16
Kyrkobyggnaden 29
Kyrkans huvuddrag 29
Byggnadshistorik 34
Nulägesbeskrivning 42
Restaureringar 125
Arkeologi 133
Arkeologisk undersökning 134
Värdering 134
Allmänt 134
Bruksvärden 136
Kyrkobyggnaden 138
Kyrkans inventarier 138
Kyrkogården 139
Händelselista Levide kyrka 140
Lagskydd 145
Källor och litteratur 147
Otryckta källor 147
Tryckta källor 147
Kartor 147

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024**.**

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

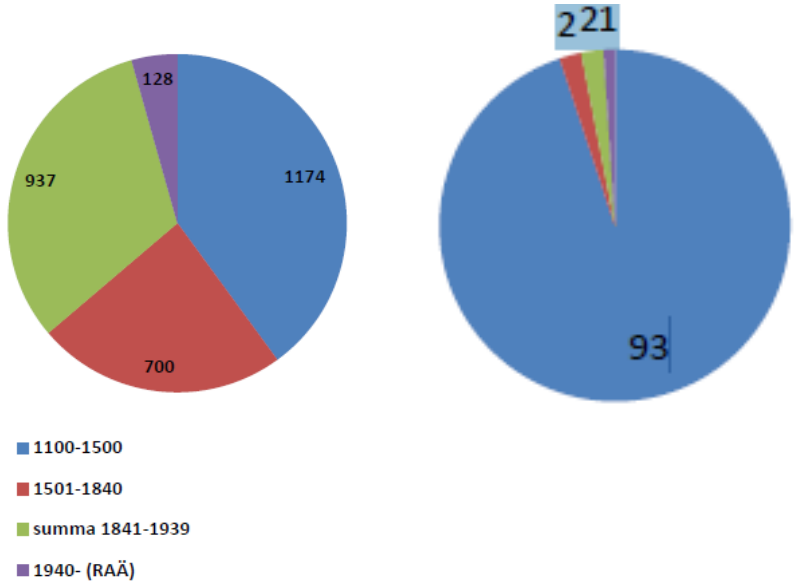
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altaruppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

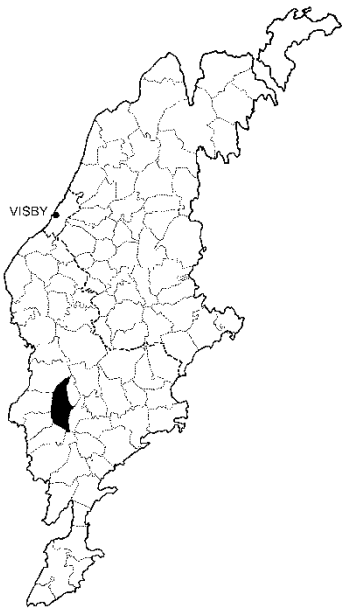

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Levide socken

Levide kyrka ingår i Fardhem-Garde pastorat. Den är belägen på södra Gotland ca 50 km från Visby. År 2022 var invånarantalet i socknen 324 personer.

Kyrkomiljön

Levide kyrka och kyrkogård är belägna vid ett vägskäl intill den i öst-västlig riktning gående vägen mellan Levide och Eksta, samt en bygdeväg som löper i sydlig riktning mot ett gårdsgrannlag bestående av bland annat gårdarna Lajves, Hallbåter, Stenstugu. Kyrkan är belägen på en kulle och man har härifrån utsikt över ett vidsträckt odlingslandskap. Kyrkogården gränsar i norr och väster mot vägar, i söder mot prästgårdens område, nu parkeringsplats, och i öster mot prästgården och dess trädgård.

Sydost om kyrkan ligger Levide tidigare prästgård, numera privatbostad och pietetsfullt restaurerad, bland annat har den gamla trädgården rekonstruerats. Norr om kyrkogården ligger en mindre träbyggnad, ett panelat bulhus, uppfört omkring 1835 som använts som sockenmagasin. På markområdet söder om kyrkogården står ett äldre bårhus, vilket numera används som förråd.

Levide kyrkomiljö fotograferad från ovan, sydost, 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Öppet ängsområde söder om kyrkan. Foto från sydost, ES 2023.

Den västra ingången till ängsområdet söder om kyrkogården. Gången, belagd med betongplattor leder fram till ett litet kapell. Foto ES 2023.

Gång belagd med betongplattor leder fram till det lilla kapellet som skymtar till höger i bilden. Foto från väster, ES 2023.

Litet kapell, tidigare bårhus, söder om kyrkogården. Foto ES 2023.

Den tidigare sockenstugan som nu står alldeles nordost om kyrkogården. Foto ES 2023.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

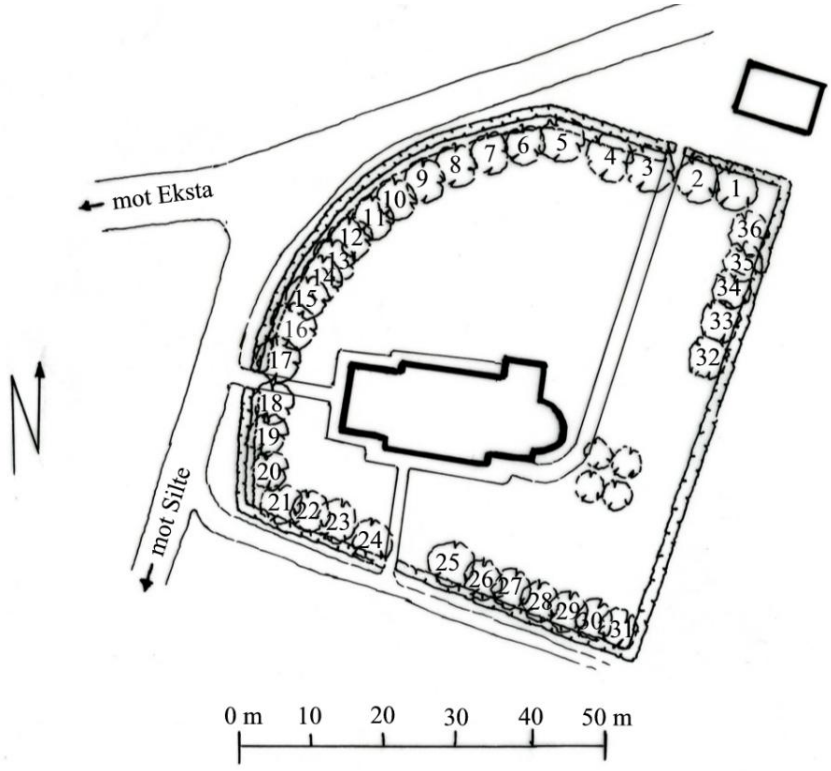
Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar. Den omges av en välbevarad trädkrans med äldre träd vilket skapar en rumskänsla i det omgivande öppna landskapet. På kyrkogården finns gravvårdar av varierande ålder med de äldsta i öster och sydost. På den södra sidan om kyrkan bildar ett antal äldre gravhällar som en gång, något som inte var ovanligt förr.

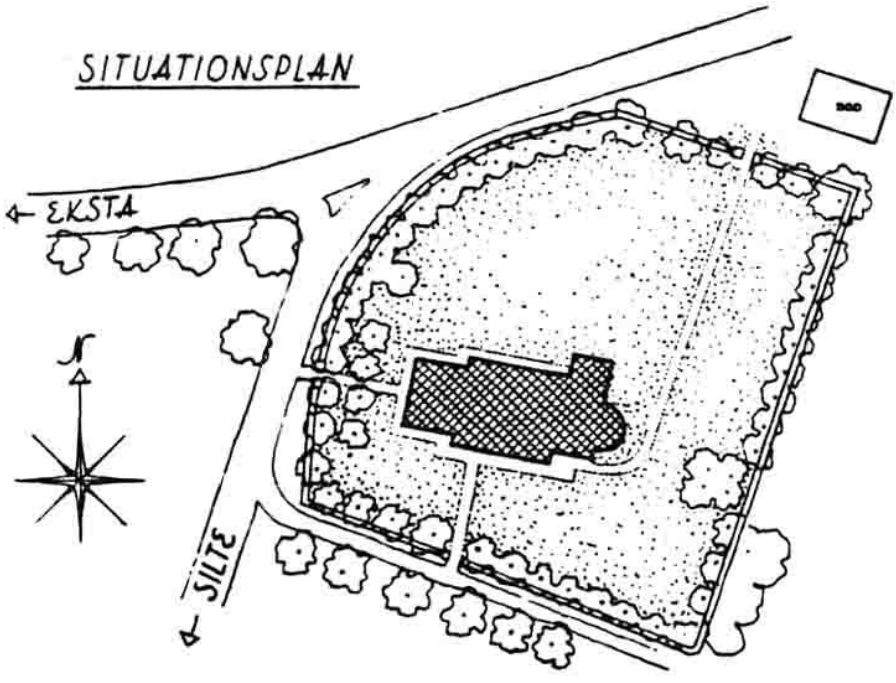
Levide kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, norr 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Levide kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, sydost 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Situationsplan över Levide kyrka 2005. Inventeringen utförd 2005 av kyrkogårdsingenjör Johan Arvidsson. Genomgången 2023 av Gotlands museum.

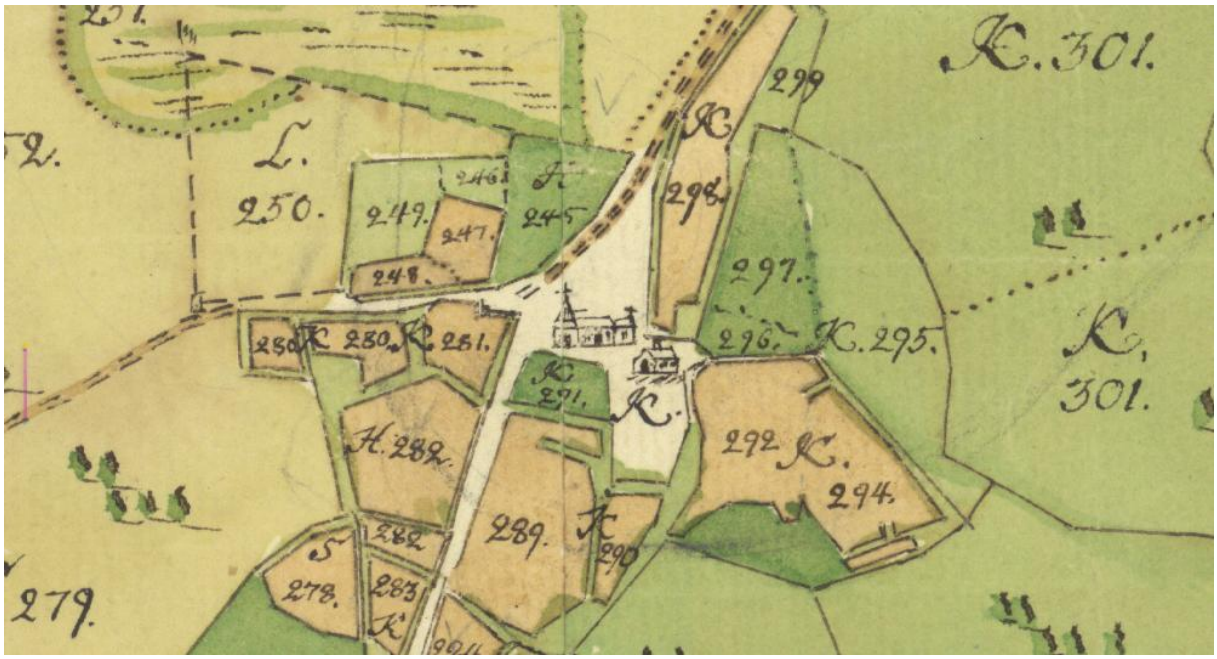

Situationsplan Levide kyrkogård. Uppmätt av J. Söderberg 1943. Kompletterad av V. Åkerman 1995. Ur Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996).

Historik

Skattläggningskartan från 1753 visar att kyrkan närmast omges av ängs- och betsmarker. På laga skiftes karta från 1890 syns kyrkogårdens omfattning innan utvidgningarna mot norr.

Under nära två hundra år har kyrkogården successivt utvidgats mot norr, en sluttning ner mot landsvägen. Möjligen har också den östra delen utvidgats tidigare och även påförts jordmassor vid något tillfälle. Murarna lades om 1832 och 1852 i den södra delen.

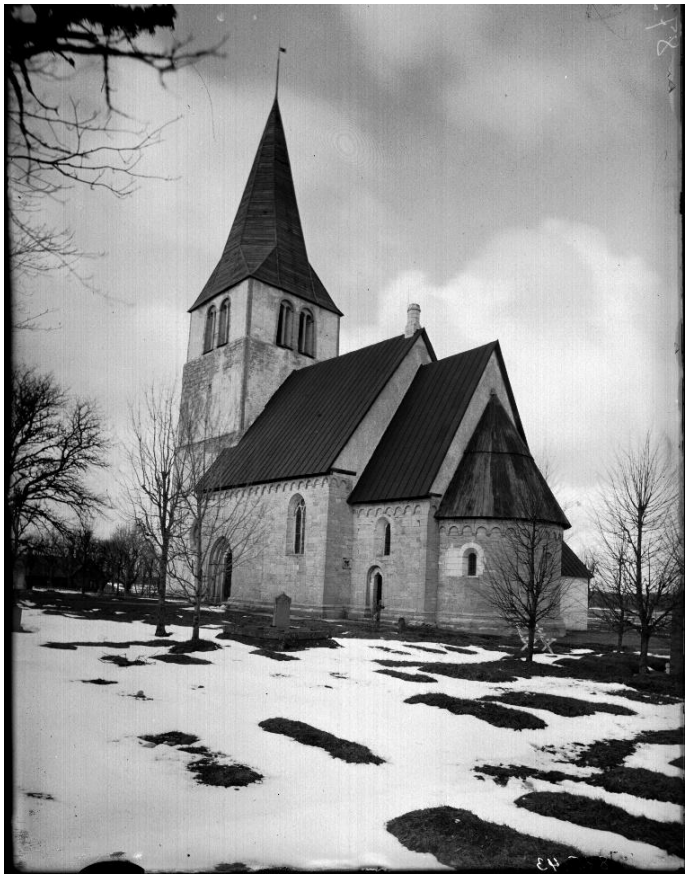
Skattläggningskarta 1753.

Laga skiftes karta 1890. Kartan visar kyrkogårdens omfattning innan utvidgningar mot norr. I kyrkogårdens står det sockenmagasin som nu är utflyttat utanför kyrkogården. Till höger ligger prästgården med prästgårdsparken.

Kyrkogården omges av en trädkrans. Foto Eric Erici 1915. ATA.

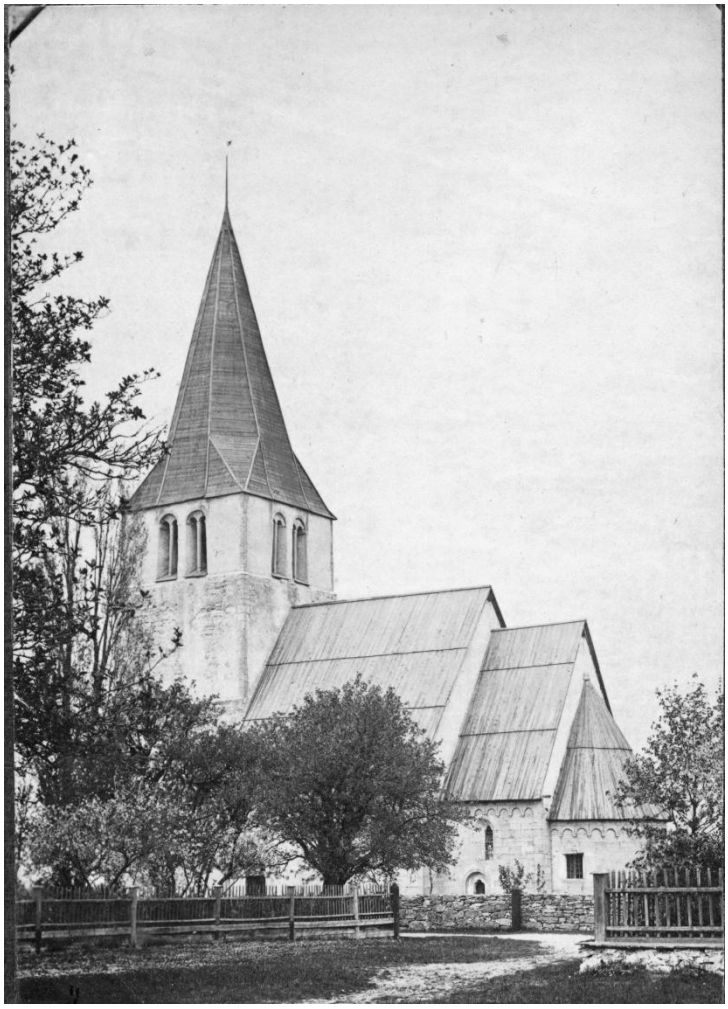
Den sydöstra delen av kyrkogården. På bilden syns många gravkullar men få högresta gravvårdar. Foto Anders Roland omkring 1923. ATA.

Levide kyrka och kyrkogård fotograferad från norr. Vid vägen står sockenstugan som flyttas dit från kyrkogården (s. 9). Kyrkogården har ännu inte utvidgats fullt ut mot norr. Foto Johan Göransson? ATA.

Den sydöstra delen av kyrkogården. Gravtumban på bilden finns kvar. Två av de fyra träden som omgärdade en grav syns till höger. Foto Erik Lundberg 1938. ATA.

Levide kyrka och kyrkogård fotograferade från sydsydost. Foto okänt. ATA.

Ingången från väster. Vid ingången ligger en färist (järngaller) som finns kvar idag. Vid muren finns häckar. Längs gången finns planterade lövträd, troligen skogslönn. Foto okänt, ATA.

Nulägesbeskrivning

Genom successiva utvidgningar har kyrkogården fått en oregelbunden utformning. Kyrkogården omges av en kallmurad kalkstensmur, där höjden varierar mellan 80-100 cm. Närheten till vägsystemet har medfört att den västra och en del av den nordvästra delen av kyrkogårdsmuren är bågformad.

Kyrkogården har tre ingångar, i söder, väster och norr. I söder finns en dubbel grind i svartmålat järn, flankerad av murade och rappade fyrkantiga stolpar av kalksten. Den norra ingången har en dubbel vitmålad trägrind tillverkad i senare tid som en kopia av en äldre grind, med murade och rappade fyrkantiga stolpar av kalksten. Den västra ingången är öppen med fyrkantiga murade och rappade fyrkantiga stolpar av kalksten och en färist (galler) av järn. Från de västra, norra och södra ingångarna leder gångar, belagda med cementplattor, fram till kyrkan. Utefter kyrkans södra och västra fasader är marken belagd med gravhällar av kalk- och sandsten. Längs norra fasaden är marken gjutet med en cementplatta. Utefter gångvägen från den norra grinden finns tre belysningsstolpar och innanför den södra grinden en belysningsstolpe.

Kyrkogården omges av en äldre trädkrans med hamlad tysklönn (nr. 1, nr 4-19, nr. 32-33, nr. 36), hamlad parklind (nr. 3, nr. 20-23, nr. 26-31), hamlad ask (nr. 24-25, nr. 34) och hamlad skogslönn (nr. 35). Från den norra entrén till kyrkogårdens sydvästra hörn finns det en klippt häck av liguster. Inne på kyrkogården förekommer klippta häckar av spirea och hagtorn, i huvudsak i anslutning till gravar. De flesta gravarna ligger öster och norr om kyrkan. Minneslund saknas.

Levide kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, sydost 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Levide kyrka och kyrkogård fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den södra mursträckningen fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den nordvästra mursträckningen. Invid muren växer hamlade lindar. Foto ES 2023.

Den västra mursträckningen fotograferad från söder. Vid muren växer hamlad lind och tysklönn. Foto ES 2023.

Den östra mursträckningen fotograferad från norr. Vid muren växer hamlad skogs- och tysklönn. Foto ES 2023.

Den norra ingången. En dubbel grind i svartmålat smidesjärn mellan fyrkantiga putsade stolpar. Foto ES 2023.

Den södra ingången. Vitmålad trägrind tillverkad i senare tid som en kopia av en äldre grind som fanns här tidigare. Foto ES 2023.

Den västra ingången med en färist (järngaller). Från ingången leder en gång belagd med betongplattor till kyrkans tornportal. Foto ES 2023.

Gång längs kyrkans sydfasad belagd med äldre gravhällar. Foto ES 2023.

Gravhällar framför kyrkans sydfasad. Foto ES 2023.

Från den norra ingången leder en gång belagd med betongplattor till kyrkan. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den sydöstra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från nordost. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravar med murgrönekullar och stående gravvårdar. Gravkullar var vanliga förr men är ovanliga idag. Foto ES 2023.

Gravtumba från 1800-talet med sex järnringar. Utpekad som kulturhistorisk genom sin utformning. Foto ES 2023.

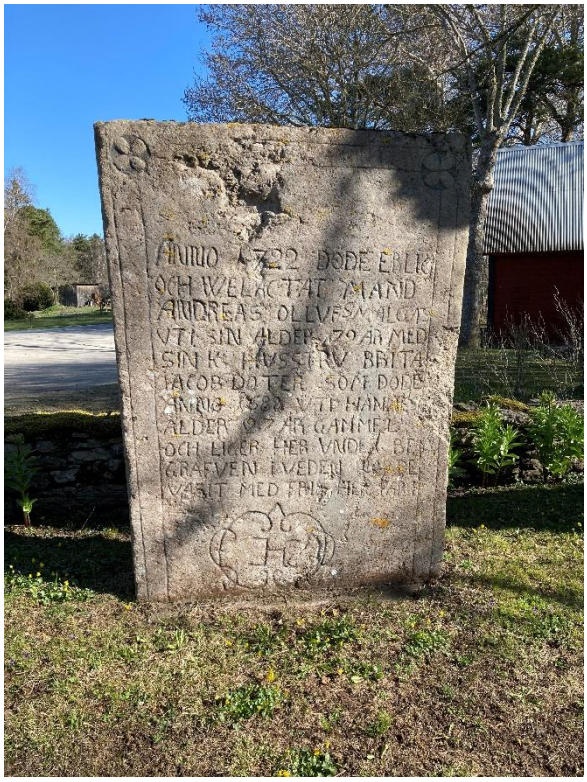
Ringkors i kalksten från 1920-talet. Utpekad som kulturhistorisk genom sin utformning och personhistoria. Tidstypisk. Foto ES 2023.

Ringkors i kalksten från 1920-talet. Utpekad som kulturhistorisk genom sin utformning. Tidstypisk. Foto ES 2023.

Grav med gravvård i granit från ca 1900. Graven omges av fyra träd. Utpekad som kulturhistorisk genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravhäll i kalksten från 1722. Texten talar om att Ollovs Malgas i en ålder av 72 år vilar här med sin hustru Brita Jacobsdotter, död vid 27 års ålder 1688. Foto ES 2023.

Gravhäll från 1588 över Jacob Malgas. Foto ES 2023.

Gravhäll över Olle Maldson 1648. Foto ES 2023.

Gravvård för hemmansägaren Johan Mallgårds 1881. Foto ES 2023.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Levide kyrka har ett kanske inte alltför anslående yttre, jämfört med en del andra gotländska kyrkor, även om den reser sig ståtligt över kyrkogården sett från den norra sidan. Samtidigt gestaltar den en av de välbevarade tidigmedeltida romanska absidkyrkorna med den för typen utmärkande stegrande uppbyggnaden från en låg absid i öster till ett torn i väster. Den visar också hur många av öns kyrkor sett ut i ett tidigare skede innan de började utvidgas under 1200- och 1300-talet med nya och större kor, långhus och ibland även torn.

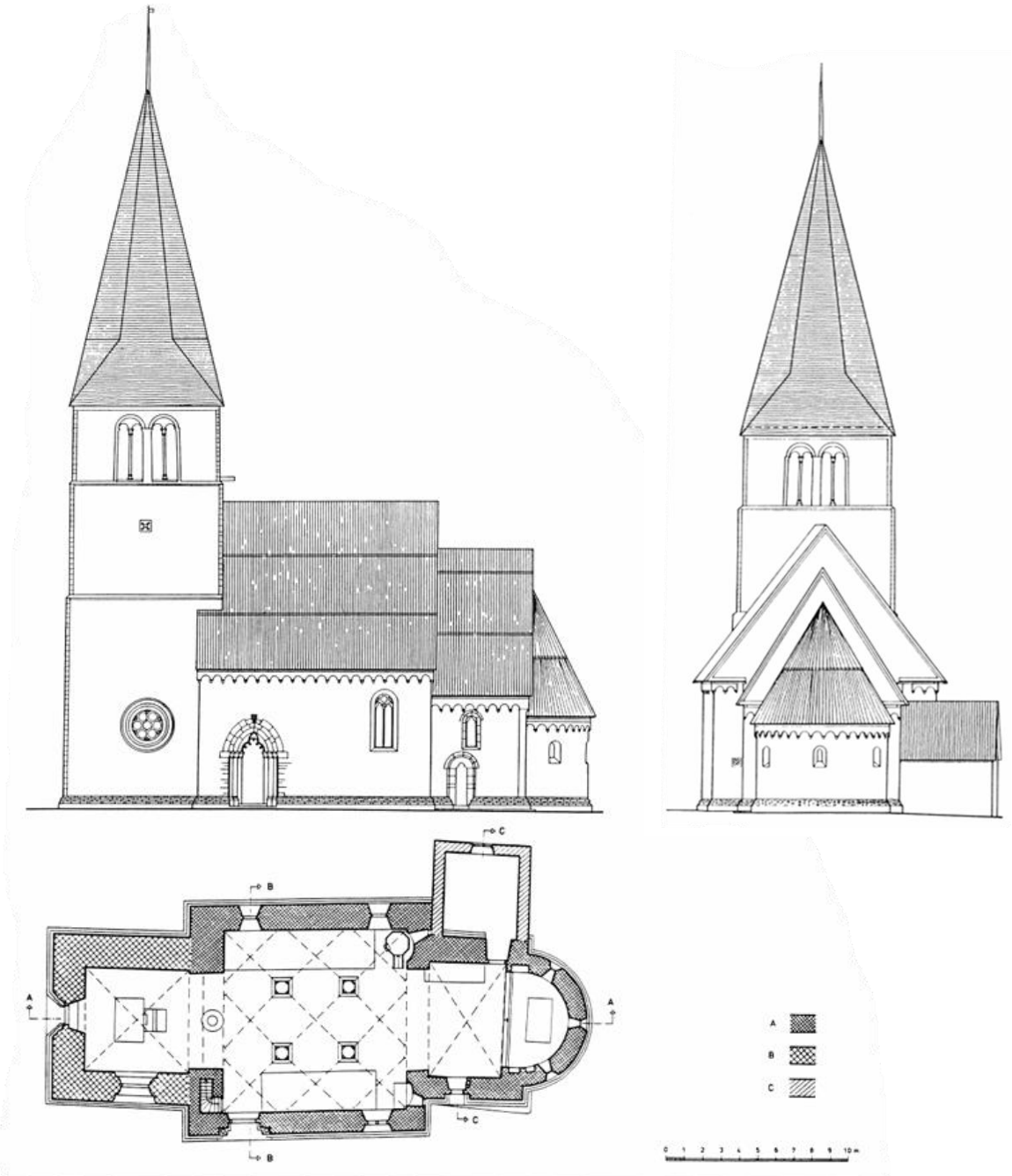
Vid ett närmare beskådande framkommer dock det som är mest utmärkande för kyrkan, nämligen den fina arkitekturen i dess romanska absid, kor och långhus. Fasaderna är formade av släthuggen kvadersten, vars behuggning är ursprunglig, att döma av dolda partier och inte har huggits om vid senare restaureringar vilket förekom. Det fina stenarbetet syns inte minst längs takfoten som kröns av en enhetlig och sammanhängande rundbågsfris med elegant skulpterade konsoler. Det är ovanligt att den finns bevarad på plats kring både absid, kor och långhus. Därtill har absiden ursprungliga fönster. Tornet har fått en karaktäristisk uppåt avsmalnande form genom de tydligt markerade indragningarna. Inte minst invändigt har kyrkan en anslående arkitektur genom det särpräglade rum som formats av långhuset. Fyra kraftiga, men elegant utförda mittpelare, bär upp murade valv utan åtskiljande gördelbågar, så kallade romerska kryssvalv. I fonden bakom altaret pryds sedan absiden av en livaktig, vid slutet av 1600-talet målad växtornamentik. Kyrkan byggdes omkring 1200, kompletterades med torn senare under 1200-talet och försågs med sakristia på 1700-talet.

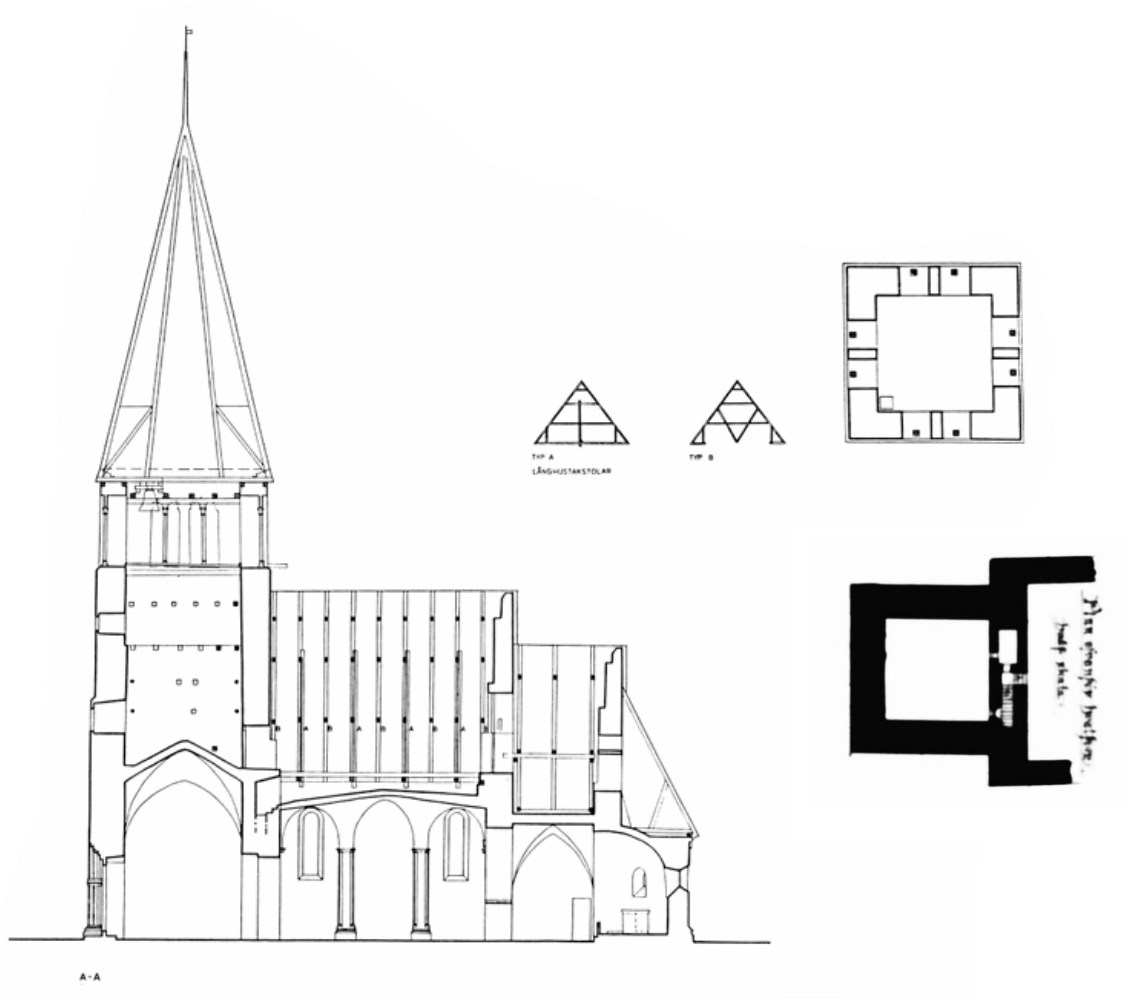
Kyrkan från nordöst. Foto JL 2023.

Exteriör från sydväst. Foto JL 2023.

Fasad mot söder och öster samt plan och sektioner av långhuset och koret mot öster. Ritning av Kerttu Palmgren 1996 på grundval av olika äldre uppmätningar 1886-1957. Efter Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996). Absid, kor och långhus byggdes i början av 1200-talet, tornet omkring 1250 och sakristian 1786.

Längdsektion mot norr. Ovan till höger principskisser över långhusets takstolar samt plan över klockvåningen. Ritning Kerttu Palmgren 1996 efter äldre uppmätningar 1886-1957. Efter Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996). Nedre till höger plan över torntrappan med kammare i långhusets västra mur. Uppmätning Erik Josephson, Folke Zettervall och Fredrik Sundbärg 1886-1888, ATA. Till vänster sektion mot väster och plan av kammaren. Uppmätning Viveka Åkerman 1995. Efter Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996).

Byggnadshistorik

Vid Mallgårds i socknens nordöstra del har dokumenterats en byggnadslämning som enligt äldre traditioner och en enkel dokumentation från 1800-talets mitt möjligen kan ha utgjort en äldre kyrka. I dagsläget utan vidare undersökningar är det dock svårt att säga om dessa lämningar alls har något med en äldre kyrka att göra. Endast begränsade undersökningar har gjorts under kyrkans golv och inte under långhusgolvet. Koret och långhuset synes ha tillkommit i ett sammanhang utan nämnvärt uppehåll. Sannolikt har man börjat arbetet från öster för att lägga koret och absiden under tak först, så att det gick att använda som kyrkorum, och sedan fullbordat långhuset. Dateringen är osäker men det har ansetts att kyrkan tillkommit i början av 1200-talet. Ett daterat trästycke (Bråthen 1995, 1998) talar för en tillkomsttid för långhuset på 1230-talet eller senare. Som förebild för den ovanliga inre utformningen av långhuset har utpekats Drottens kyrkoruin i Visby vars långhus varit kvadratiskt med fyra mittpelare och nio valv samt arkitektoniskt markerade platser för sidoaltarna, vilka i Levide placerades framför grunda absidioler med fyrpassformade fönster.

Synbarligen har någon förändring skett, troligen efter att långhuset stod färdigt. Mitt på norra långhusfasaden syns spår av en igensatt ingång, även om inga delar av denna portal går att finna sekundärt inmurade någon annanstans i byggnaden. I sydfasaden finns strax öster om mitten en skarv i murverket. Någon entydig skarv finns inte väster om denna, men murverket från denna punkt och fram till sydvästra hörnet har annan karaktär och synes vara ommurat. Den inom detta murparti placerade södra långhusportalen är yngre, men har tillkommit genom förändring av en äldre portal. Sannolikt hade långhuset ursprungligen sina ingångar placerade mitt på södra och norra fasaden. Det är mycket ovanligt på kyrkor på Gotland och när det förekommit, som i Gothem och Öja, så beror det på att ett torn ridit över långhusets västra hälft. Möjligen skulle de tätt placerade pelarna i Levide kunna tala för en avsikt att de skulle bära en tornuppbyggnad över långhustaket, antingen över långhusets västra del eller mitt över taket. Emellertid saknas i övrigt alla spår på vinden av en sådan konstruktion, vilket talar för att den inte blev utförd, om det varit planen. Något som kan tala för att en sådan lösning var den ursprungliga planen är att murtrappan löper inne i långhusets västra mur, som annars brukade vara reserverad för en tornbåge, samt att både murtrappan och den lilla cellen har ljusöppningar lagda i den tidigare ytterfasaden åt väster, vilket gör att de nu vetter mot ringkammaren. Om sidoportalerna var lagda så långt österut förutsätter det att det även fanns en västportal, antingen i ett torn eller i långhuset. Det finns en företeelse som kan tala för att ett västtorn var planerat och det är att tornbågen är delad på så sätt att öppningen närmast långhuset och den närmast ringkammaren är delade på två skilda bågar. En till synes enkel förklaring kan vara att bågen närmast långhuset var ursparad som en förberedd tornbåge medan den närmast ringkammaren slogs först när man öppnade bågöppningen. Den ovanliga lösningen skulle också kunna förklaras på annat sätt, som att bågen är flack och därför av bärighetsskäl fick göras något högre in mot tornet eller att den bågen fick sänkas något in mot långhuset för att den annars hamnat för nära murtrappan och valvkonsolerna och inte hade fått erforderlig bärighet. Vid restaureringen 1956-1957 frilades en mur i tornbågen med en fördjupning i mitten som tolkats som en bågöppning men vars små mått snarare skulle kunna härröra från en västportal. Strax innan murtrappan vrids ut mot långhusvinden finns en murkammare med en liten ljusglugg. Funktionen på kammaren är inte känd och den saknar tydliga motsvarigheter på Gotland, åtminstone utanför Visby. Då trappan upp till kammaren är rymlig, har släta fogstrukna sidomurar, putsat tunnvalv och läget i änden av trappan inte är dolt synes kammaren knappast varit avsedd som ett lönnrum utan är möjligen en enklare motsvarighet till den väl synliga murtrappa i Drottens långhus som lett upp till en

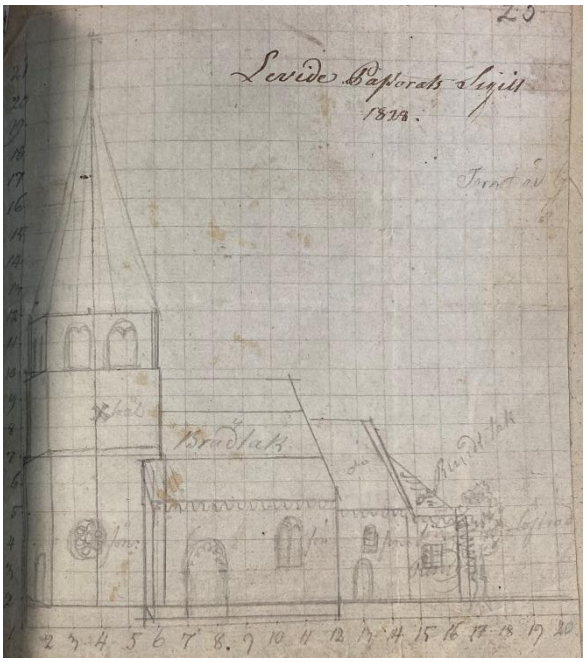
kammare i sakristians övervåning. Då kyrkan saknat medeltida sakristia kan kammaren ha fyllt någon av en sakristias funktioner. Sammantaget visar den rika arkitekturen, sidoaltarnas nischer samt kammaren på att kyrkan bör ha haft något slags särställning när den byggdes. Den rika arkitekturen med rundbågsfrisernas detaljer har sina främsta likheter med fasaderna på bland annat östpartiet till Mariakyrkan i Visby samt, det treskeppiga långhuset, Drottens ruin i Visby, vilket visar på exklusiva arkitektoniska förebilder.

Under 1200-talets mitt eller mera troligt dess senare del tillkommer det nuvarande tornet. Anslutningen till det äldre långhuset följde man sockelprofilen så att den nya delen fick en likadan sockel som den äldre. På vinden restes det nya tornets östvägg på långhusets västmur, men utan gavelröste, antingen för att detta plockades ned eller för att det inte hade byggts ovanför sidomurarnas höjd. Tornet putsades medan resten av kyrkan hade släthuggen kvaderstensfasad. Den nya portalen i väster gjordes gotisk, medan ljudgluggarna, som rimligen kom på plats sist, gavs rundbågig form som harmonierade med den romanska kyrkans karaktär. Invändigt fick tornbågen sin nuvarande form. Samtidigt eller något senare – det har antagits att det var omkring år 1300 – skedde en viss förnyelse av långhuset och koret. Nordportalen sattes igen, sydportalen på långhuset flyttades och moderniserades i gotisk anda. Södra långhusfönstret förstorades liksom korets södra fönster och fick en gotisk form med enkelt masverk. Invändigt breddades och höjdes triumfbågen. Utvidgningen har inte nämnvärt tagit hänsyn till de grunda absidiolerna bakom sidoaltarna. Den dekorativa målningen kring triumfbågen har av Bengt G. Söderberg (1971) daterats till omkring 1275. En datering av en vankant på ett konstruktionsvirke i tornet har fällningsåret 1278 (Bråthen 1995, 1998). Det synes således som att både tornbygget och de andra moderniseringarna av kyrkan ägt rum runt 1270- och 1280-talen. Vid 1400-talets mitt skedde ytterligare en känd modernisering då långhusets sidomurar målades av den så kallade Passionsmästaren, varav restaurerade rester finns kvar på långhusets södra sida. Sannolikt utgjorde dessa målningar endast en del av en rikare målningsskrud. Att kyrkan inte kom att utvidgas som många andra kyrkor och att den ovanliga formen snarast normaliserades genom flytt av långhusportalerna talar för att kyrkan inte längre intog samma särställning som när den byggdes.

Under 1600-talets slut och omkring 1700 genomgick kyrkan i omgångar viss inre omgestaltning då kyrkans inredning, som altaruppsats, predikstol och bänkinredning, förnyades och åtminstone absiden dekorerades med målningar. Det södra absidfönstret förstorades kanske då eftersom det är förändrat redan i de äldsta teckningarna av kyrkan och absidens kalkmålningar var anpassade efter fönstret. Ett sekel senare, 1786, byggdes sakristian norr om koret med magasin i övervåningen. Under 1800-talet fick kyrkan två stora rektangulära fönster på norra sidan, åtminstone det ena genom förstoring av ett äldre. Glaspartier insattes även högst upp i de större av portalerna. Inredningen har flyttats om vid restaureringar under 1800- och 1900-talet men har inte genomgått samma förnyelse som den kunnat göra i andra kyrkor vid samma tid. Vid restaureringen 1902-1903, ledd av byggmästaren Nils Pettersson, omgestaltades de rektangulära fönstren varvid det södra absidfönstrets ursprungliga form rekonstruerades efter förebild av de två äldre fönstren intill och fönstren mot norr minskades något och fick murade rundbågiga omfattningar. Yttertaken, utom på tornet och absiden, belades med plåt. Troligen var det en brandskyddsåtgärd till följd av att kyrkan fått kamin med en skorsten på östra långhusgaveln. Nya dörrar utan glas sattes in i portalerna. De inre nya tilläggen handlade främst om nya kalkmålningar på norra långhusmuren, i korvalvet och i triumfbågen samt vissa dekormålningar på inredningen, allt i anslutning till äldre förebilder i gotländska kyrkor. En ny restaurering 1956-1957, ledd av arkitekten Nils Arne Rosén, tog bort det mesta av vad som hade lagts till ett halvsekel tidigare,

utom fönstrens form och dörrarna, och taken fick åter falar (takbräder). Nya ommöbleringar gjordes för att framhäva den medeltida arkitekturen och äldre måleri framtogs kring triumfbågen och på inredningen. En ny restaurering år 2007 innebar nya anordningar för att säkert förflytta sig på vindar och torn samt att delar av de på 1950-talet avlägsnade kalkmålningarna från början av 1900-talet åter togs fram.

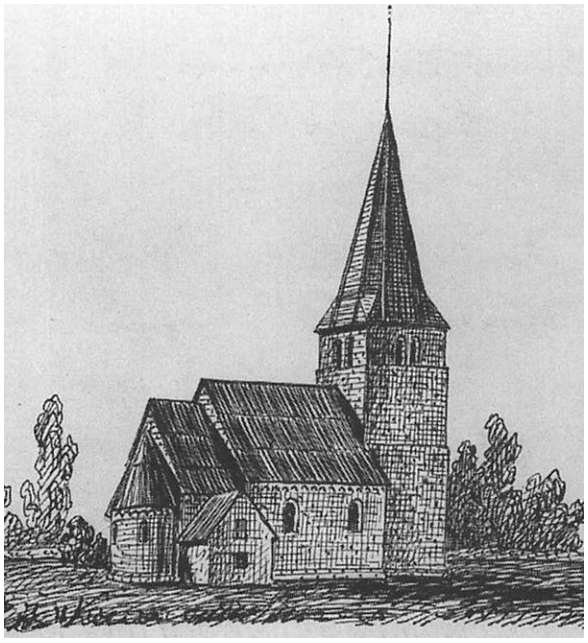

Kyrkans fasad mot söder. Teckning av Johannes Pihl (?), troligen 1726, efter Jöran Wallins Analecta Gothlandiensia (1740). Efter Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996). Till höger kyrkan från sydväst. Teckning av Gustaf Adolf Unnerus som förlaga för sigill 1828, ViLa.

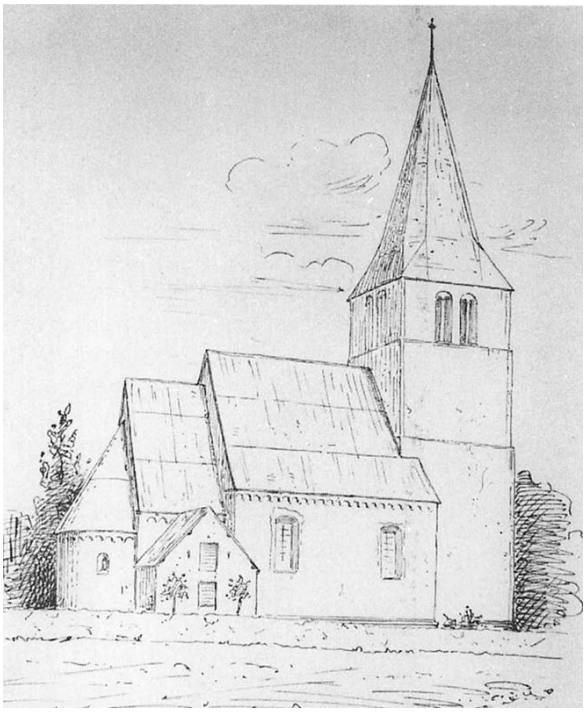

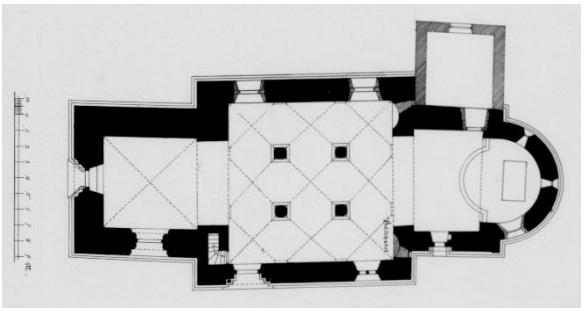
Kyrkan från sydväst 1828 i pastoratets sigill utfört av Gustaf Adolf Unnerus efter teckningen ovan till höger. Foton Danne Pe Peterson 2002-2003, här återgivet spegelvänt, Kyrkoinventarieinventeringen, Visby stift.

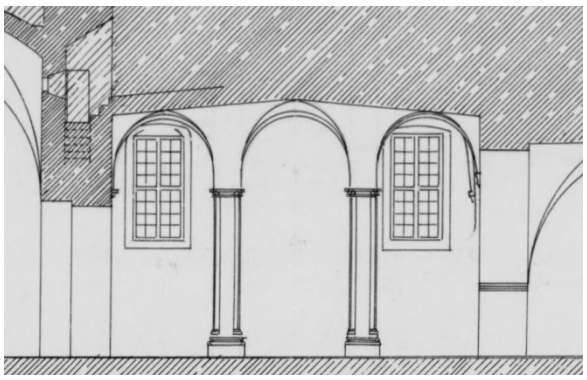

Kyrkan från nordöst. Blyertsteckning och renritning i tusch av Per Arvid Säve 1864. Långhusfönstren i teckningen till höger hade inte rundbågig form. UUB handskriftsavdelningen S 40 n respektive efter Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996).

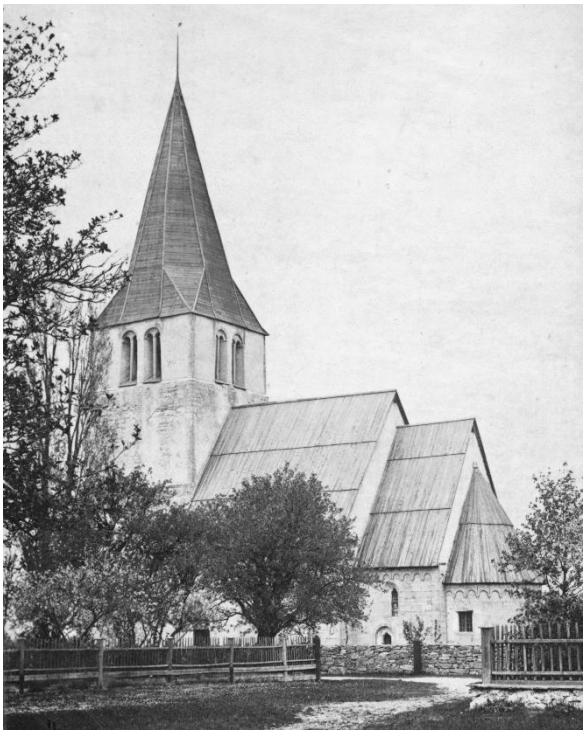

Exteriör från nordöst. Teckning av Olof Sörling 1880, ATA. Efter Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996). Till höger plan med markering av senare upptagna eller igensatta muröppningar samt sektion av långhuset mot norr. Uppmätningar Erik Josephson, Folke Zettervall och Fredrik Sundbärg 1886-1888, ATA. Fönstren på långhuset återger deras form före 1902-1903. Det östra var förstorat 1827, det västra förstorat eller nyupptaget 1846.

Exteriör från sydväst. Foto Carl Fredrik Lindberg 1876, ATA.

Exteriör från sydöst vid 1800-talets eller omkring 1900. Foto i ATA respektive John Göransson, ATA.

Exteriör från sydöst strax före och strax efter restaureringen 1902-1903. Absidens södra fönster har fått en annan form. Skorsten har satts på taken som över kor och långhus bytts mot plåttak. Foto omkring 1900 i ATA respektive Carl Wilhelm Pettersson troligen 1902, ATA. Rester från arbetet med absidfönstret kvarligger men tornet ännu ej putsat.

Exteriör från sydöst efter restaureringen 1902-1903, före restaureringen 1956-1957. Foto Einar Erici 1915 respektive Anders Roland troligen 1922, ATA.

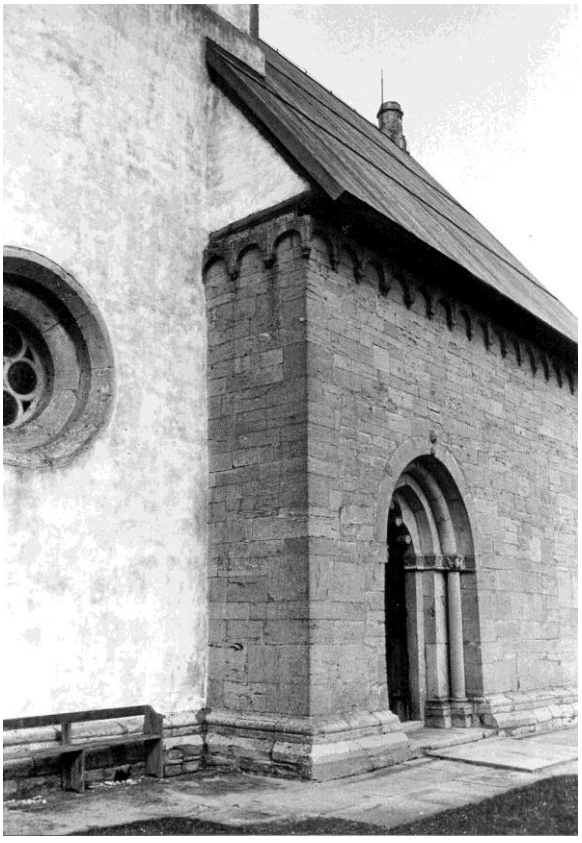

Exteriör från sydöst. Foto Erik Lundberg 1938, ATA. Nya kolonnetter insattes i ljudgluggarna 1922.

Exteriör från sydöst och nordöst efter restaureringen 1956-1957. Foto troligen ca 1970, Gotlands museums arkiv. Plåttaken ersatta av faltak. Stenarna från 1902-1903 i nordfönstrens omfattningar ännu väl framträdande i murverket.

Långhusets sydvästra hörn samt absiden från nordöst. Foto troligen ca 1970, Gotlands museums arkiv.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans yttre återger tydligt dess uppbyggnad av olika delar: absid, kor, långhus och torn samt den mindre sakristian på norra sidan. Långhuset är i det närmaste kvadratiskt och koret är kort i förhållande till sin bredd. Tornet är kraftigt, vilket betonas av att det två gånger avtrappas uppåt med grunda men markerade indrag, utöver att de lutar något inåt. Avsmalningen uppåt framhävs genom ljudgluggarnas form som också har inåtlutande sidor, ett drag som också återfinns i långhus- och tornportalerna.

Kyrkans fasader i absid, kor och långhus är utformade som släthuggna kvaderstensfasader av synliga kalkstensblock med tunna fogar. Korets hörn markeras av en hörnlisen, medan andra byggnadsdelar har profilerad sockel och en krönande rundbågsfris med skulpterade konsoler. Korportalen och de två absidfönstren mot öster och nordöst samt den fyrpassformade gluggen i långhusets sydöstra hörn hör till den ursprungliga fasadarkitekturen medan övriga förändrats senare. Inifrån absidvinden framgår att denna behandling endast var avsedd för synliga delar av fasaden eftersom den upphör strax innanför absidtaket och det övriga murverket har en grövre karaktär. Tornet och sakristian liksom korets och långhusets gavelrösten är putsade. Kvaderstensfasaderna visar genom skarvar och ändring av murverkets karaktär var förändringar har skett, som mitt på södra långhusfasaden och den igensatta portalen mitt på nordfasaden. In mot sakristian och dess vind framgår murverket med den karaktär det hade i slutet av 1700-talet, vilken inte skiljer sig mycket från den nuvarande, men de från vinden synliga konsolerna till rundbågsfrisen är bättre bevarade än de övriga som inte skyddats av ett yttertak.

Kyrkans portaler med perspektivisk omfattning i huggen kalksten är medeltida. Flera av fönstren likaså, utom södra absidfönstrets rekonstruerade omfattning samt nordfönstren, kring vilka de ljusare murstenarna visar att fönstren förändrats vilket skedde 1902-1903. Korets och långhusets södra fönster är medeltida men inte ursprungliga utan förändrade. Ett litet fyrpassformat, ursprungligt fönster finns vid hörnet av långhuset och koret. Ett sådant har tidigare även funnits på norra sidan men döljs utvändigt av sakristian. Den rikast utformade och största portalen sitter i tornet. Där sitter även det rikast utformade fönstret, ett rundfönster åt söder. Både långhus- och tornportalen har skulpterade kapitälband. Tornets övervåningar har gluggar med dekorativt huggen omfattning. Ljudgluggarna är parställda, rundbågiga – troligen som en stilretarderande anpassning till kyrkans romanska karaktär. De murade kolonnerna insattes 1922 som ersättning för pelarstöd av trä. På taken ligger falar, på tornet, vars huv övergår från fyrkant till åttkant med diagonalställd skråkant in från hörnen.

Exteriör från nordväst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Exteriör från söder och sydöst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Exteriör från söder.
Foto JL 2023.

Långhusets södra fasad. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Rundfönster i tornets södra fasad. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Sockel och murverk i långhusets sydvästra hörn. Till höger skulpterad slutsten över långhusets sydportal. Foto JL 2023.

Långhusets sydportal. Foto JL 2023.

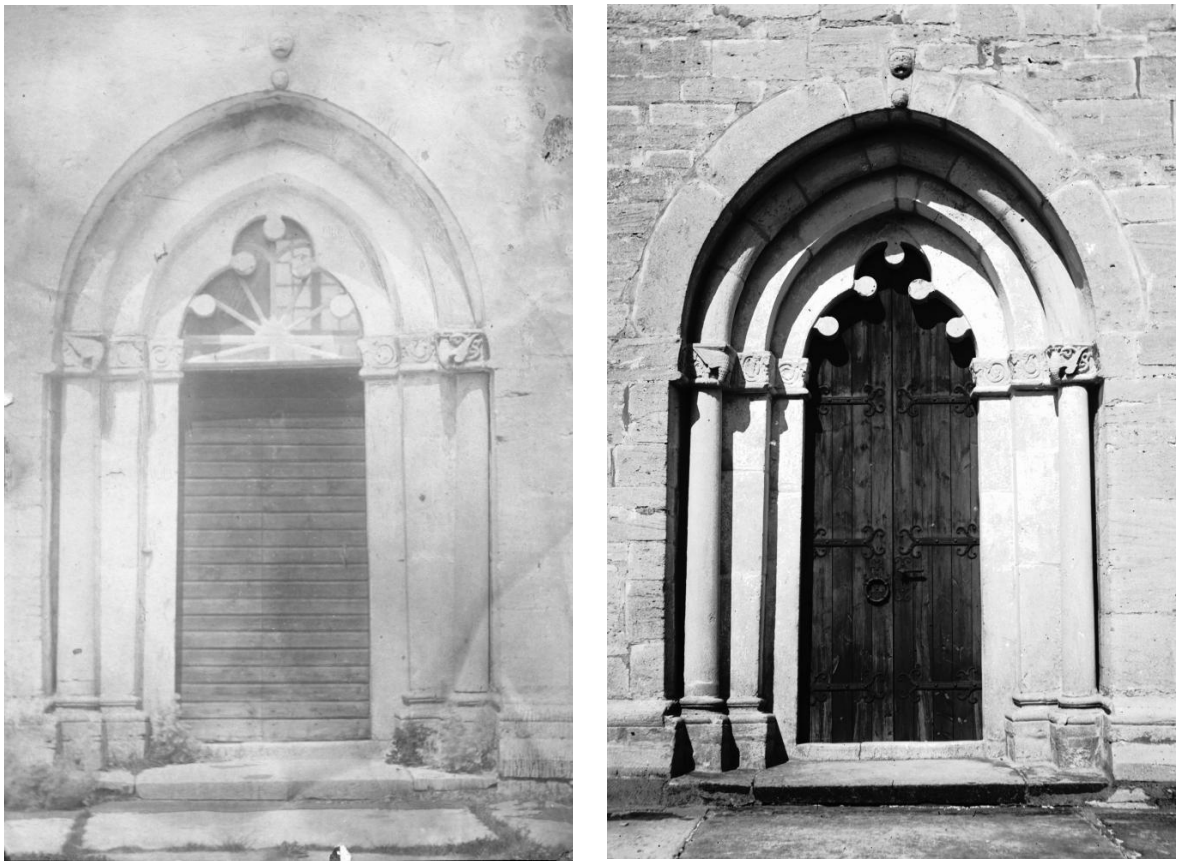
Långhusportalens västra kapitälband, helhet samt detaljer. Foto JL 2023.

Långhusportalens östra kapitälband samt västra och östra basband. Foto JL 2023.

Långhusportalen före och efter 1902-1903. Foto Carl Fredrik Lindberg 1875 och Einar Erici 1915, ATA.

Södra långhusportalens omgivande murverk. Foto JL 2023.

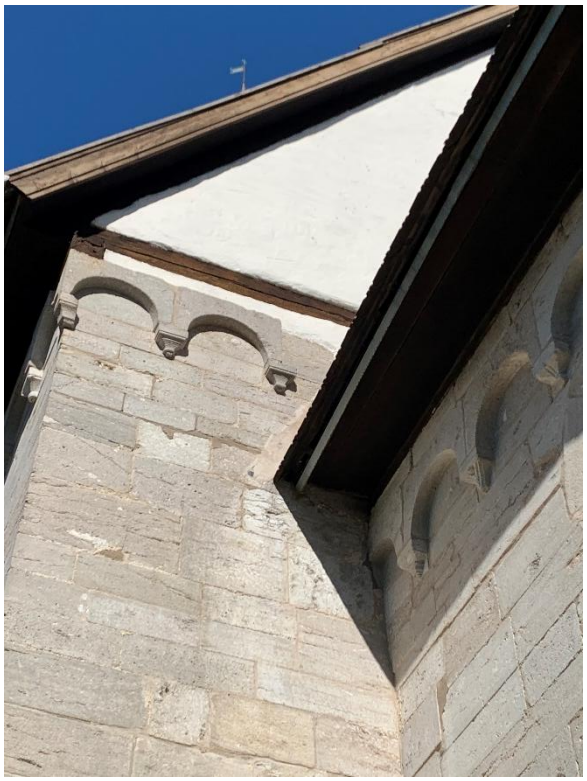
Södra långhus- och korfasaden med vissa variationer i murverket. Foto JL 2023.

Långhusets sydfasad med murverket sett i släpljus. Till höger södra långhusfönstret samt långhusets sydöstra hörn. Foto JL 2023.

Detalj av murverket i långhusets södra fasad. Till höger del av långhusets och korets fasader vid långhusets sydöstra hörn. Foto JL 2023.

Detalj av långhusets sydöstra hörn med bågfrisens olika utförda konsoler. Foto JL 2023.

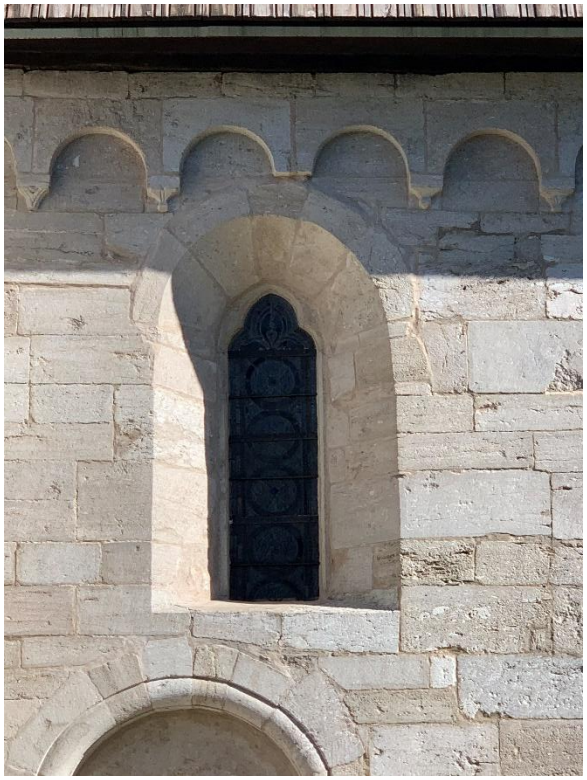

Långhusets sydöstra hörn med fyrpassformat fönster. Foto JL 2023.

Koret och absiden från sydöst samt korets södra fasad. Foto JL 2023.

Korportalen. Foto JL 2023.

Korets södra fönster samt detalj av södra korfasadens murverk. Foto JL 2023.

Korets och absidens murverk från sydöst. Foto JL 2023.

Absiden från nordöst. Nedan absidens norra sida samt närbild av murverket. Foto JL 2023.

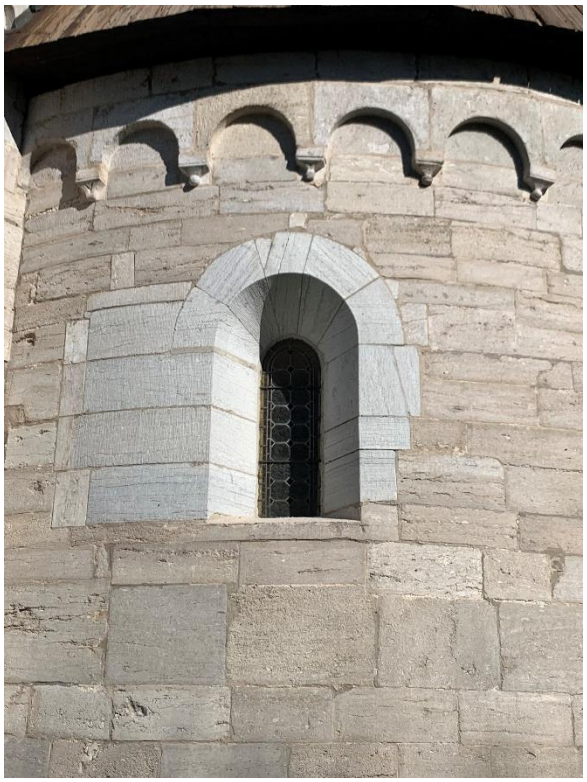
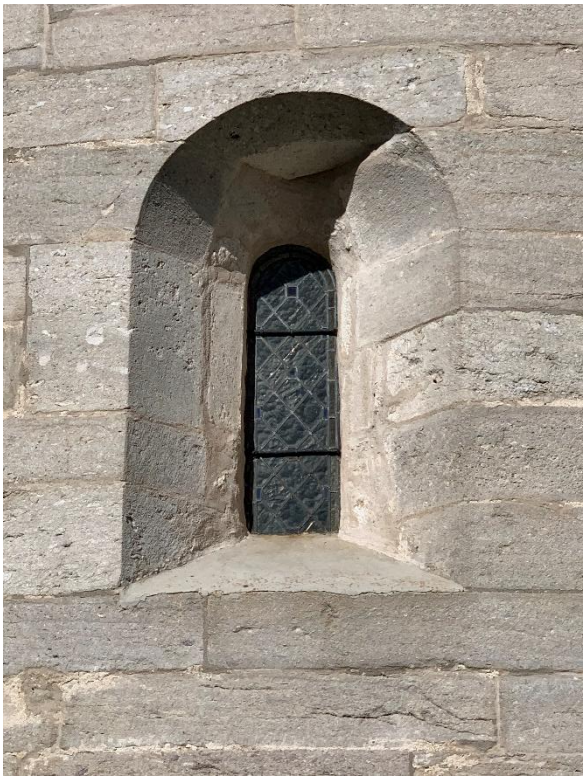

Absiden från nordöst. Nedan absidens norra sida samt närbild av murverket. Foto JL 2023.

Socklarna och grundmuren i hörnen mellan kor och absid i sydöst och nordöst. Foto JL 2023.

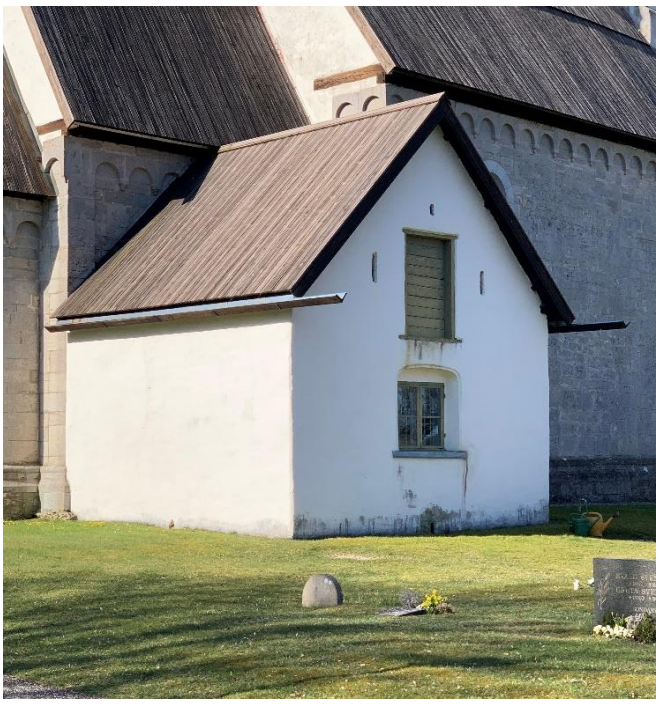

Absidens södra och östra fönster. Foto JL 2023. Det södra rekonstruerades 1902-1903 då en senare upptagen förstoring av fönstret sattes igen.

Detaljer av absidens rundbågsfris med olika formade konsoler. Foto JL 2023.

Sakristian, byggd 1786, från nordöst och nordväst. Foto JL 2023.

Långhusets norra fasad samt detalj visande spår av en igensatt portal mitt på fasaden. Foto JL 2023.

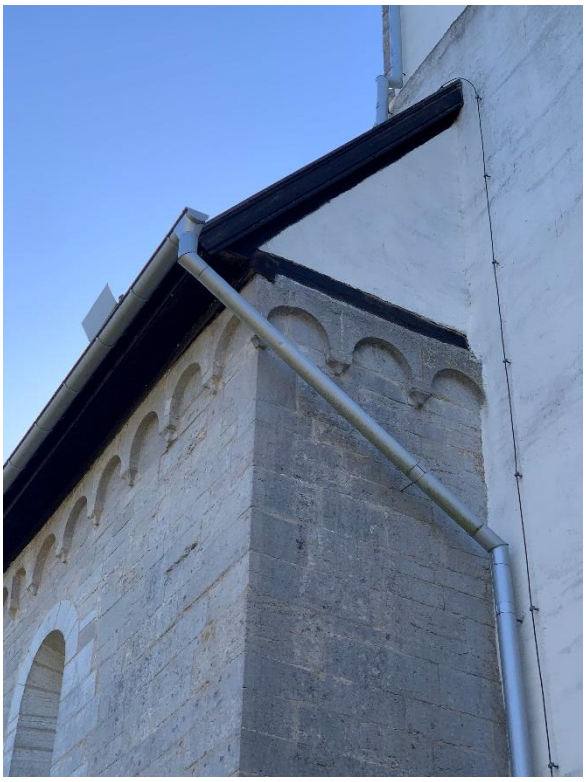

Långhusets nordöstra och nordvästra fönster vars form härrör från 1902-1903. Foto JL 2023.

Rundbågsfris med olikformade konsoler på långhusets norra sida. Foto JL 2023.

Detalj av murverket på långhusets norra fasad. Till höger övre delen av långhusets nordväst. Foto JL 2023.

Långhuset och tornets nedre del från nordväst. Foto JL 2023.

Tornportalen. Foto JL 2023.

Tornportalens arkivolt och tympanon samt norra och södra kapitälbandet. Foto JL 2023.

Tornportalens dörr från 1902-1903. Till höger den äldre dörren, nu i Gotlands Museum. Foto JL 2023 respektive Danne Pe Peterson 2002-2003, Visby stift.

Tornportalen före och efter 1902-1903. Foto (detalj) Carl Fredrik Lindberg 1875 och Anders Roland troligen 1922, ATA. På den högra bilden syns även tornets dåvarande spritputs.

Tornet från sydväst samt tornets övre del från nordöst. Foto JL 2023.

Tornets södra ljudgluggar samt ljusglugg. Foto JL 2023. Till höger detaljer, foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Tornets ljudgluggar. De i öster, norr och väster. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift. Till höger de i norr och väster med kolonnetter i trä (före 1922). Foto (detalj) Carl Fredrik Lindberg 1875, ATA.

Tornhuven och ljusgluggar i tornets västfasad. Foto JL 2023. Längst till höger vindflöjeln. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Interiör

Kyrkorummet är inte stort men har en ansenlig framtoning genom de fyra centralt placerade långhuspelarna. Det är uppdelat efter de olika byggnadsdelarna med triumfbågen som avskiljer koret med absiden i öster och tornbågen som avdelar ringkammaren i väster, men de stora mittpelarna gör att uppdelningen inte är lika framträdande som i många andra gotländska kyrkorum. Absiden utgör en tydlig avslutning av kyrkorummet åt öster, förstärkt av väggarnas målade dekor av växtrankor. Även långhusets sidoskepp avslutas åt öster av vardera en mindre absidformad nisch, även som de inte är lika framträdande sedan triumfbågen vidgats och predikstolen tillkommit.

Kyrkorummets väggar och valv är putsade. Natursten, i form av släthuggna kalkstensblock, ingår i långhusets pelare, samt i delar av triumfbågen och tribunbågen, korportalens inre omfattning, valvkonsolerna samt den inre omfattningen till rundfönstret i ringkammaren och detaljer som vindstrappans ljusglugg in mot ringkammaren och öppningen till vindstrappan. Putsen är slät, sannolikt huvudsakligen tillkommen vid restaureringen 1902-1903. Inslag finns av kalkmålningar från 1200-talets senare del, 1400-talets mitt, 1600-talets slut och början av 1900-talet. Artikulerade arkitekturdetaljer finns i långhusets pelare med deras profilerade baser och knektar i hörnen, samt i långhusets östra valvkonsoler, absidiolernas fyrpassformiga fönster och masverken i långhuset fönster och ringkammarens rundfönster. Tornbågen är låg men är i djupled delad i en lägre och något högre del. Ringkammaren är kyrkans högsta rum, upplyst av ett stort rundfönster i söder och med ett murparti ovanför tornbågen som inrymmer ljusgluggar till trappan och murkammaren. En särskild verkan i kyrkorummet har långhusets valv som utgör nio romerska kryssvalv som dock inte skiljs åt av bågar utan löper i varandra, med ljus- och skuggväxlingen mellan valvens svicklar som enda variation. De fyra valvpelarna är i princip identiska med varandra utan den variation som inte sällan finns mellan till exempel de östra och västra pelarna i gotländska kyrkors långhus. Fönstren har färgat och mönstrat glas, tillkommet 1902-1903. Av betydelse för rumsupplevelsen är altartavlan som rumsligt huvudmotiv i öster, den stora öppna ytan mellan bänkkvarteren i långhuset, dopfuntens placering mitt i tornbågen samt orgelfasaden som avlutar kyrkorummet åt väster. Sakristian vid korets norra sida har fönster åt norr samt väggar som sedan restaureringen 2007 är ljust röda utom mot koret där det medeltida murverket är lämnat bart. Sakristians övervåning är inrett till magasin med lastport i gaveln. Även här framträder murverket i den norra korfasaden, sannolikt i det skick det stod vid sakristiebygget vid 1700-talets slut.

Uppgången till vinden och tornet ligger i långhusets sydvästra hörn. En murtrappa löper upp mot norr. Ovanligt nog täcks den av ett putsat längsgående tunnvalv med synliga skålbräder, inte av tvärställda liggande trappformade stenblock. Trappan har ovanligt släta sidomurar. Åt väster finns en ljusglugg vars överliggares skålform talar för att den är ett verkstycke avsett för en fönsteröppning likt de två ursprungliga i absiden. Högre upp i trappan ligger en murkammare, som stängs med en trädörr som är väderbiten och sannolikt återanvänd från någon av kyrkans portaler, troligen södra långhusportalen, men placerad upp och ner att döma av hur tjäran runnit. Kammaren har tunnvalv och en med lucka stängd ljusglugg åt väster. Trappan fortsätter åt öster och mynnar mitt på valvens västra sida. Den omsorgsfullt välvda rundbågiga öppningen vidare upp i tornet ligger rakt över trappmynningen och måste redan från början ha nåtts av en stege framför trappmynningen. Tornets första övervåning är hög. Någon skarv syns inte i murverket i höjdled, men i den nedersta delen ligger tornets sidomurar inte i förband med muren mellan tornet och långhuset utan först därovanför. Bjälklag visar att våningen tidigare delats i minst två. En spetsbågig ljusglugg sitter i väster strax över valvet. Högst upp i rummet finns två ljusgluggar i

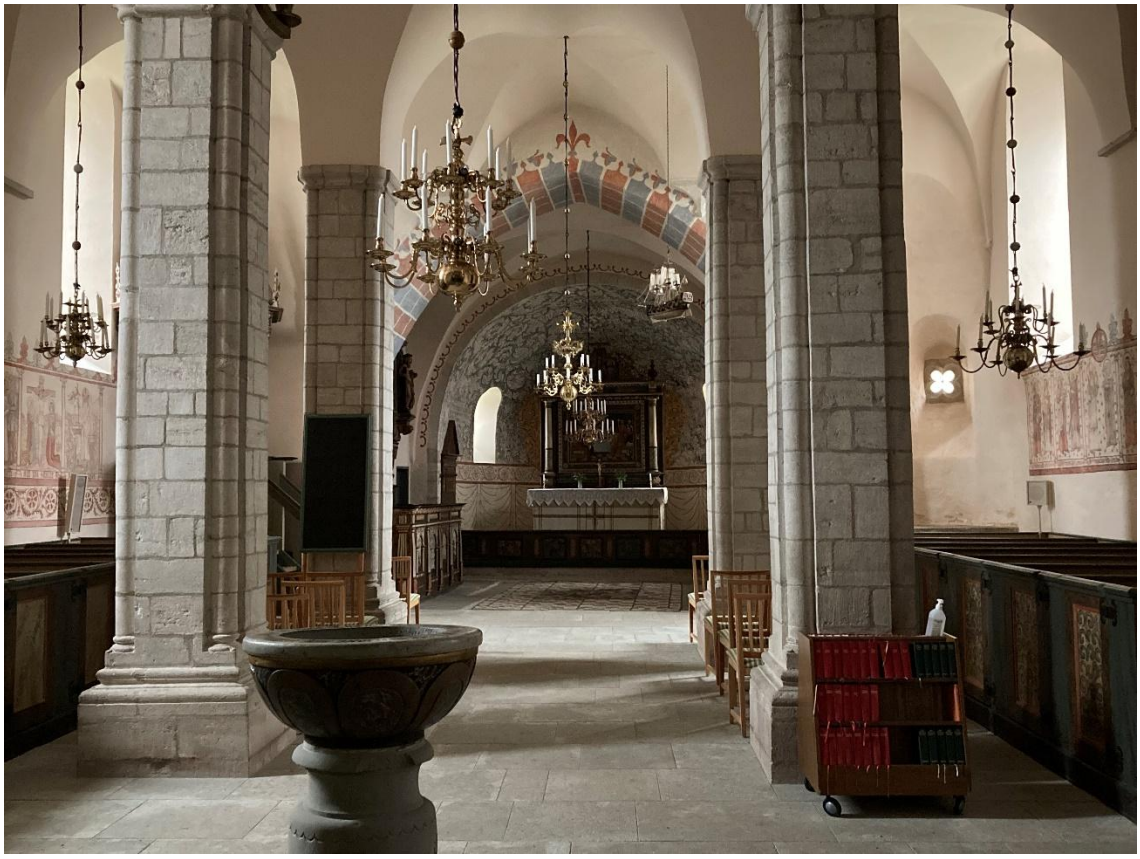
nivå med varandra, vilka torde ha lyst upp en och samma lägre våning högre upp. Ovanför nästa bjälklag ligger klockvåningen som öppnar sig upp till tornhuven. Från långhusvinden framgår hur tornets östra mur är placerad ovanpå en förhöjd del av långhusets västra gavel. Denna har två kraftiga indragningar men det är svårt att se andra murskarvar för att reda ut vad av muren som är samtida med det äldre långhuset eller som byggdes med det yngre tornet. Valvens ovansida är platt med utfyllning av sandjord och sten i svicklarna. Triumfbågsmuren har en vid bågöppning mellan långhus- och korvinden. Hela gaveln synes ha varit putsad eller ha haft brett utstrukna fogar. Längs gavelns norra sida löper skorstensstocken från början av 1900-talet. I själva bågöppningen, med synliga avtryck av skålbräder och händer i det blöta bruket, finns på var sida håligheter efter vertikala trästolpar, varav den norra ännu sitter kvar. Stolparna är svåra att förklara men torde haft en uppgift från när gaveln murades eller utgöra rester av ett tidigare, provisoriskt gavelröste av trä. Även gaveln mellan kor och absid synes ha varit putsad eller ha haft breda fogar. Öppningen till absidvinden är tvådelad med en bred rundbågig övre öppning och nedanför en liggande häll en smal rektangulär öppning. Mot absidvinden syns längs taket hur släthuggna delar av fasadstenen skjuter in på vinden medan de av taket skymda övriga delarna inte är släthuggna.

Kyrkorummet mot öster från södra sidoskeppet. Foto JL 2023.

Interiör mot öster. Foto JL 2023.

Interiör mot öster. Foto JL 2023.

Interiör mot väster. Foto JL 2023.

Interiör mot väster från koret. Foto JL 2023.

Interiör mot öster från ringkammaren. Foto JL 2023.

Interiör av koret mot nordöst och sydöst. Foto JL 2023.

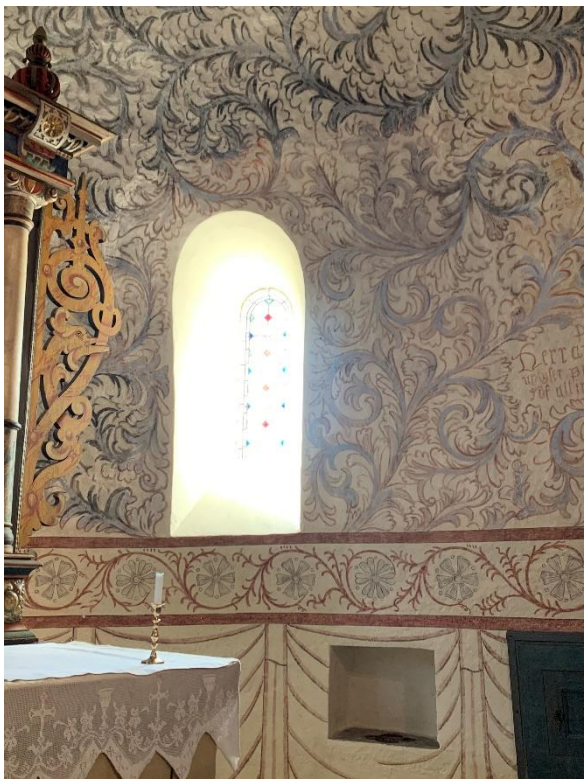

Interiör av absiden mot öster. Foto JL 2023.

Valvmålning i absiden, tillkomna på 1600-talet. Foto JL 2023.

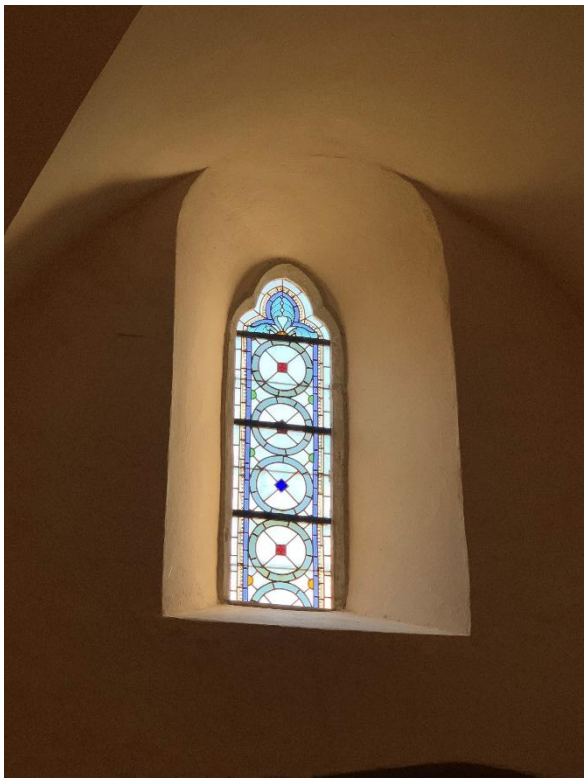
Absidens östra och södra fönster. Foto JL 2023.

Detalj av absidens målningar samt vy av absiden mot söder med målad inskrift. Foto JL 2023.

Interiör av koret mot sydväst samt närbild av fönstret med färgat glas från 1902-1903. Foto JL 2023.

Interiör av koret mot nordväst samt av sakristian mot norr. Foto JL 2023.

Valvkonsol i korets sydvästra hörn. Till höger valvkonsol i nordvästra hörnet samt i förgrunden detaljer av epitafiet och korbänken på korets norra sida. Foto JL 2023.

Korets valv mot sydöst. Foto JL 2023.

Långhusvalven mot sydväst. Foto JL 2023.

Långhusvalven mot nordöst. Foto JL 2023.

Långhusets mittparti med de fyra pelarna, sett mot väster. Foto JL 2023.

Långhusets norra och södra sidoskepp sedda mot öster. Foto JL 2023.

Långhusets södra och norra sidoskepp sedda mot väster. Foto JL 2023.

Absidiolerna i långhusets nordöstra och sydöstra hörn. Foto JL 2023.

Långhusets sydöstra hörn med absidformad altarnisch och fönster. Foto JL 2023.

Långhusets interiör mot sydväst och söder med det södra långhusfönstret. Foto JL 2023.

Långhusets nordvästra och nordöstra fönster. Foto JL 2023.

Fönsternischer i den norra och södra absidiolen. Nischerna och det södra fönstret öppnades 1956-1957. Foto JL 2023.

Den igensatta öppningen i den norra absidiolen. Foto JL 2023.

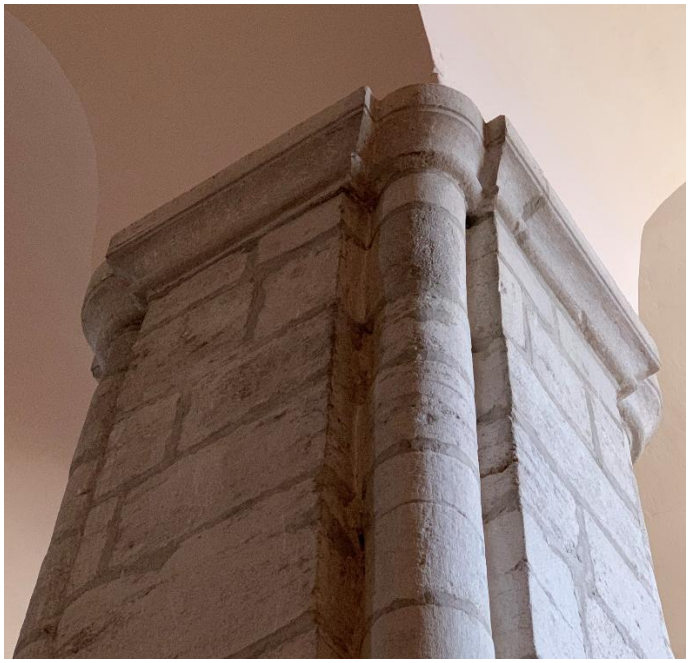

Bas och nederdel till långhusets nordvästra pelare samt murverket på den sydvästra sett från väster. Foto JL 2023.

De sydöstra och nordöstra pelarnas baser. Utförandet är i princip identiskt mellan de olika pelarnas form. Foto JL 2023.

Övre del och kapitäl på långhusets nordöstra och sydöstra pelare. Foto JL 2023.

Valvkonsoler ovanför triumfbågen. Till höger del av triumfbågens målade dekor med ristade hjälplinjer, utförd på 1300-talet, framtagen 1956-1957. Foto JL 2023.

Kalkmålningsfris på långhusets södra mur, målad av ”Passionsmästaren” vid 1400-talets mitt, övermålad troligen 1838, framtagen, restaurerad och kompletterad av Carl Wilhelm Pettersson 1902-1903. Helhet och detaljer. Foto JL 2023.

Ovan kalkmålning av S:t Kristoffer, av ”Passionsmästaren” utförde vid 1400-talets mitt på västra långhusmuren söder om tornbågen, överputsad troligen 1838, framtagen 1902-1903. Till vänster pendang på tornbågens andra sida med Den gode herden, målad av Carl Wilhelm Pettersson 1902-1903, överkalkad 1956-1957, åter framtagen 2007. Foto JL 2023.

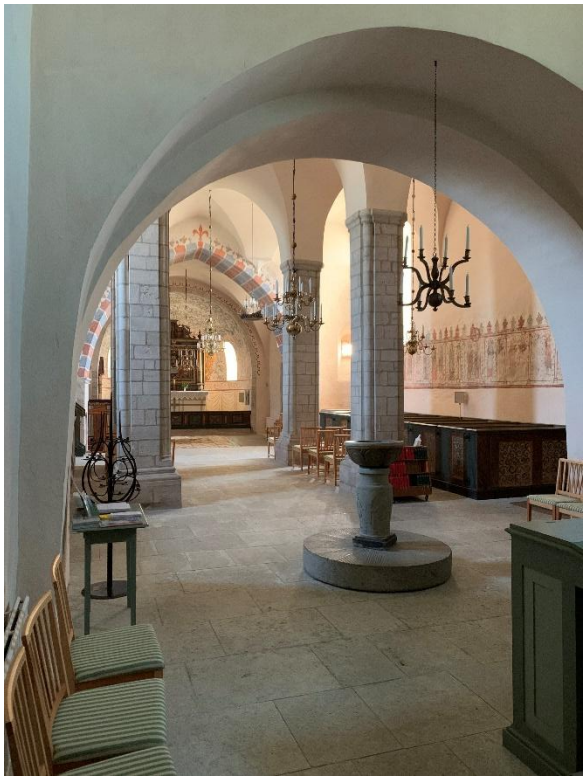

Kalkmålningar på långhusets norra mur, utförda av Carl Wilhelm Pettersson 1902-1903, överkalkade 1956-1957, framtagna och delvis kompletterade 2007. Helhet och detaljer. Foto JL 2023.

Interiör mot nordväst med tornbågen i fonden. Foto JL 2023.

Interiör genom tornbågen mot sydöst. Bågen har en inre och en yttre del med olika hög välvning. Till höger ringkammaren mot sydväst. Foto JL 2023.

Ringkammaren sedd uppåt mot sydöst med ljusgluggar dels till murkammare (nu fäste för armatur), dels till murtrappan. Till höger ljusglugg i ringkammarens östra mur till trappan. Foto JL 2023.

Rundfönster på ringkammarens södra sida. Till höger ringkammarens valv sett uppåt mot sydöst. Foto JL 2023.

Interiör av sakristian mot nordöst och sydöst. Korets murverk är synligt inifrån sakristian har likartad ytbehandling som i de utvändiga fasadmurarna och visar att fasaderna har i princip samma behandling av murverksstenen. Foto JL 2023.

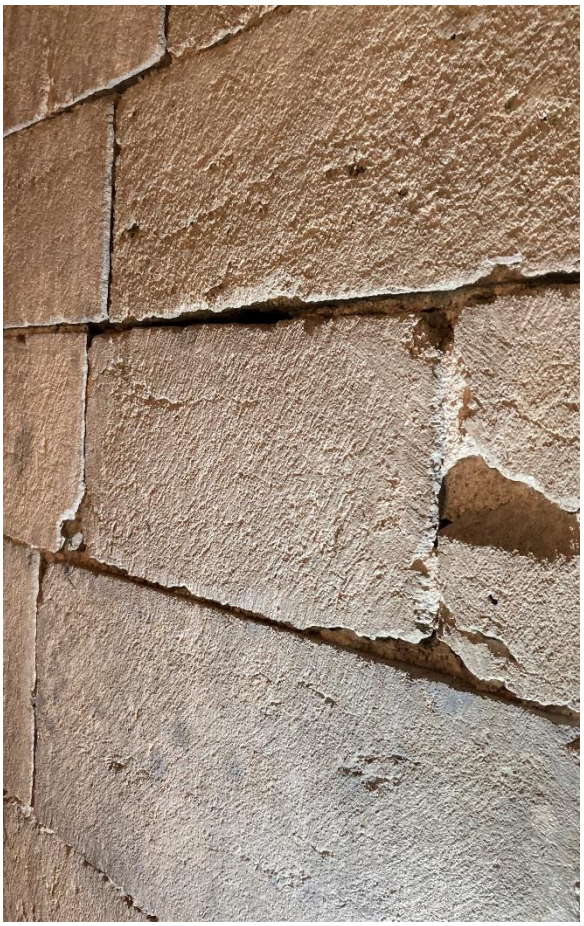

Sakristians vind mot söder och norr. Till höger detalj av det mot vinden synliga murverket på koret och stenbehandlingen. Foto JL 2023.

Del av korets bågfris med två skulpterade konsoler som skyddats av sakristians tak sedan 1700-talets slut. Foto JL 2023.

Ingång till murtrappa i långhusets västra mur till torn och vind. Foto JL 2023.

Trapploppet i långhusets västra del, sett uppåt mot norr och nedåt mot söder. Trappans tak är tunnvälvt och har varit putsat. Foto JL 2023.

Ljusglugg in till trappan från ringkammaren. Överliggaren synes vara avsedd till överdel av ett fönster. Till höger huggen sten med okänd funktion i fönsternischen. Foto JL 2023.

Övre delen av trappan i långhusets västra mur med infälld del av runristad häll i taket samt ingång till en murkammare. Foto ES 2023. Till höger del av taket i murkammaren. Foto JL2023.

Dörr till murkammaren. Återanvänd från någon av kyrkans portaler. Foto JL 2023.

Murkammarens västra sida med lågt placerad tidigare glugg till ringkammaren. Till höger gluggen med igensättning för en elarmatur. Foto JL 2023.

Kammarens tröskelsten som saknar förankring åt sidorna samt trapploppet som till vänster i bild fortsätter mot öster och långhusvinden. Till höger trappstegen österut upp på långhusvalvet, vars stenar syns i översta trappsteget. Foto JL 2023.

Trappans mynning på långhusvinden och fortsättning via vinden in till tornet genom en öppning ovanför trappmynningen, sedd från sydöst och nordöst. Foto JL 2023.

Passage från långhusvinden, där trappan upp från kyrkorummet mynnar, till tornets första övervåning. Sedd från öster och nordväst. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning sedd mot öster. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning sedd mot öster och uppåt. Nedan till vänster ringkammarens valv sedd från nordväst. Ovansidan är täckt av tjockt bruk. Till höger första övervåningen mot sydväst. Foto JL 2023.

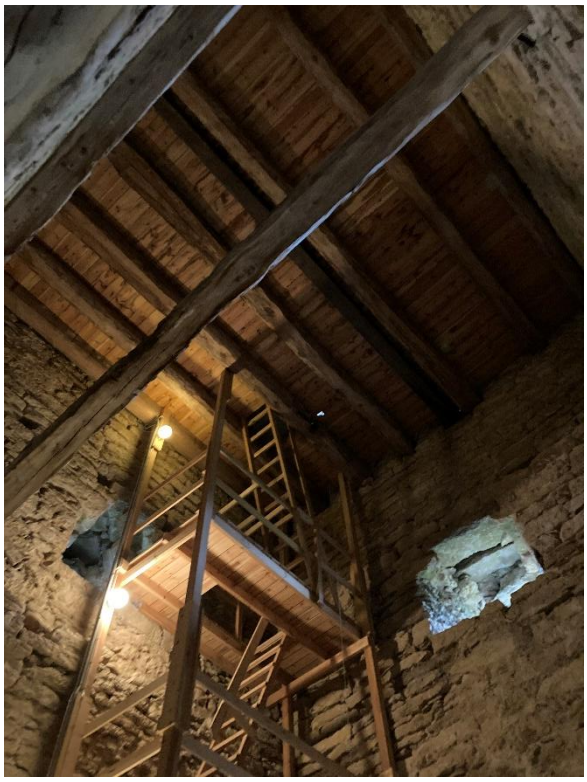

Ovan till vänster första övervåningens övre norra sida med rester av tidigare våningsbjälklag och bindbjälkar. Nedan till vänster murklack i nordvästra hörnet strax ovanför valvet utan synliga motsvarigheter i andra hörn. Till höger ljusglugg i väster. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning sedd ovanifrån mot nordöst samt uppåt mot sydväst. Bjälklag och muravsatser visar att våningen tidigare varit uppdelad i två eller fler våningar. Foto JL 2023.

Dekorativt formade ljudgluggar i södra och västra muren, placerade i samma nivå vilket visar att de tidigare lyst upp samma tidigare våning i övre delen av nuvarande första övervåningen. Foto JL 2023.

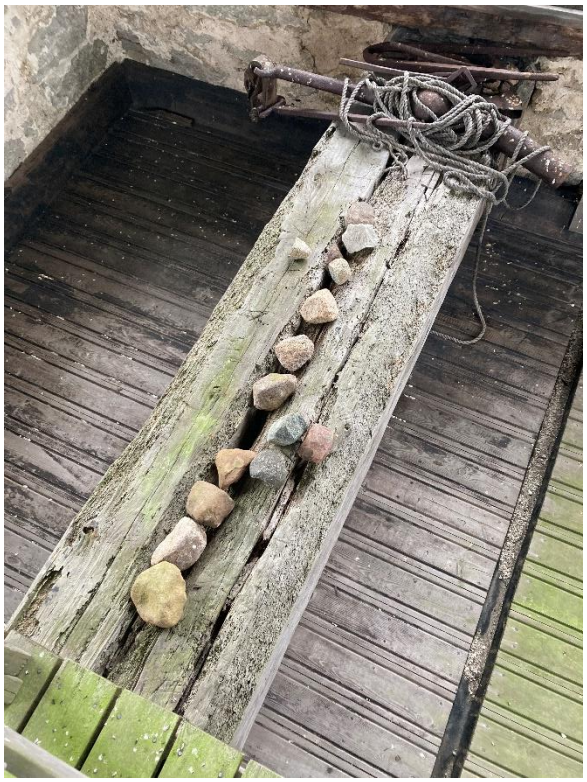
Klockvåningen sedd mot väster och norr. Foto JL 2023.

Klockvåningen mot öster. Av bilden framgår att ljudgluggarna nedre sluttande parti är utfyllt med sten. Foto JL 2023.

Klockvåningens södra ljudsgluggar samt våningen sedd mot nordväst. Foto JL 2023.

Kimningsstenar för att med slag på olika ställen spela på klockan. Till höger, spår i det överliggande bjälklaget från tidigare klockupphängningar. Foto JL 2023.

Bjälklaget ovanför klockvåningen sett ovanifrån mot söder. Foto JL 2023.

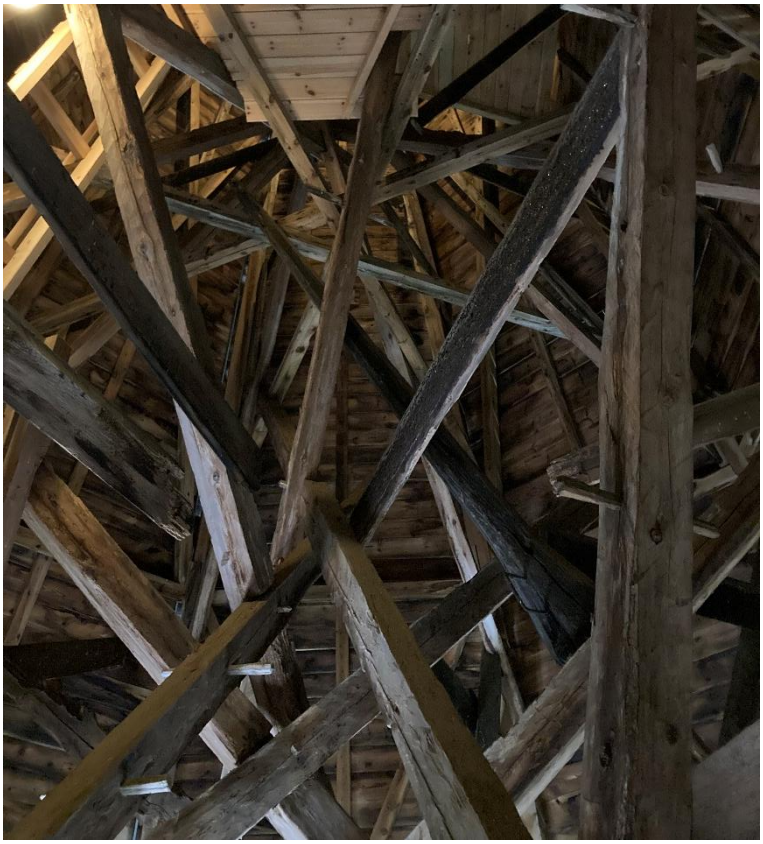

Bjälklaget över klockvåningen sett underifrån mot nordväst. Till höger tornets murkrön med infällda syllar från tornhuven. Foto JL 2023.

Del av tornhuvens inre konstruktion. Foto JL 2023.

Tornhuvens inre konstruktion, sedd underifrån. Foto JL 2023.

Långhusvinden mot väster. Foto JL 2023.

Långhusvindens södra del mot väster. Till höger muren mellan långhusvind och torn sedd mot söder med framträdande avtrappningar. Foto JL 2023.

Tornets sydöstra och nordöstra hörn inifrån långhusvinden. Östra tornmuren är ställd på västra långhusmuren. Övergången mellan långhusgaveln och tornmuren markeras som en horisontell klack. Foto JL 2023.

Långhusvalvens ovansida, sett mot öster. Till höger murkrön med remstycken på långhusets södra sträckmur. Foto JL 2023.

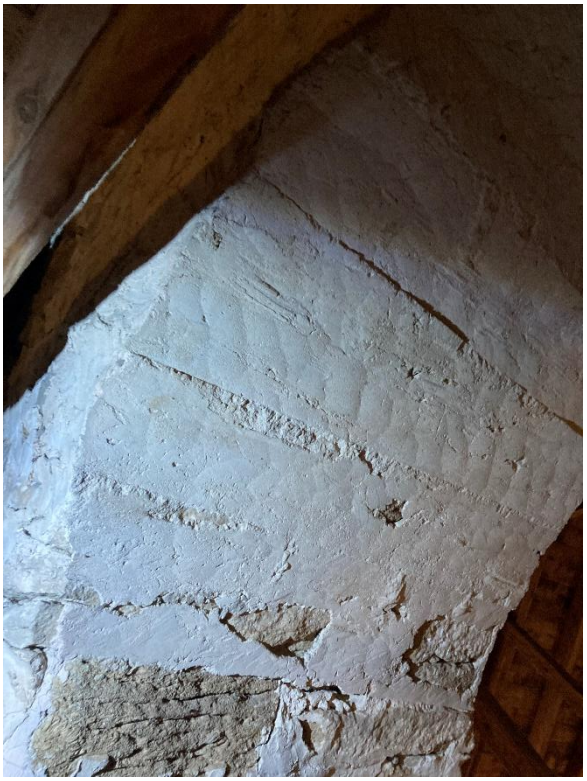

Långhusvindens östra del mot sydöst och öster med öppning mot korvinden. Foto JL 2023.

Bågöppningen mellan långhus- och korvinden sedd mot sydöst. Vid båganfangerna har stått höga stolpar varav den norra är kvar och den södra efterlämnat ett hålrum. Till höger öppningen sedd från korvinden mot väster. Foto JL 2023.

Bågöppningens södra och norra sida med avtryck av skålbräder och deras ytstruktur samt av knogar i kalkbruket från byggnadstiden. Foto JL 2023.

Korvinden sedd mot nordväst och norr. Foto JL 2023.

Korets östra gavelmur med öppning till absidvinden, sedd mot sydöst och öster. Foto JL 2023.

Öppningen sedd från absidvinden i öster. Passagen är avdelad under bågen av liggande hällar. Till höger absidvindens sydvästra hörn visande hur den släthuggna fasadstenen övergår till enklare bearbetad sten där den döljs av yttertak. Foto JL 2023.

Absidvinden sedd mot nordväst, visande hjälmvalvets ovansida och takstolarnas tassar. Till höger takstolen sedd rakt upp, söder nedåt. Foto JL 2023.

Fast inredning och inventarier

Kyrkans inredning tillkom till stor del i slutet av 1600-talet, men har sedan dess flyttats om och kompletterats. Det murade altaret är medeltida med en altarskiva som består av en bildsten med runinskrift. Altartavlan av trä från 1600-talet målades 1662 av Rasmus Bartsch den äldre. Altarskrankets målningar är daterade 1689. Ett medeltida murat sidoaltare har bevarats i långhusets sydöstra hörn som plint till predikstolen. Murade förvaringsnischer finns som en tidigare sakramentsnisch i absidens norra sida samt en piscinanisch i söder. Bakom korbänkens bakskärm har ytterligare nischer påträffats. De nuvarande skåpsdörrarna är från 1600- eller 1700-talen. Av medeltida inventarier återstår nästan bara ett litet krucifix från 1300-talet. Predikstolen tillverkades vid 1600-talets senare, troligen av Jochim Sterling och målades 1685, troligen av Andreas Hamborger. Dess nuvarande stöd och trappa tillkom 1956-1957 då predikstolen flyttades och förändrades. Korbänken, troligen från 1685, har målningar från 1689, troligen av Rasmus Bartsch. Bänkinredningen har ett inskuret årtal 1685 och kan i övrigt ha tillkommit i början av 1700-talet, men har byggts om vid ett antal tillfällen, senast 1956-1957 då äldre färgsättning togs fram. Dopfunten från 1662 i sandsten har en basplatta från 1956-1957. Orgeln byggdes av Åkerman & Lund 1892 och har en nygotisk fasad ritad av arkitekten Gustaf Pettersson Ett stort och anslående epitafium av sandsten i koret. Bland övriga inventarier kan nämnas en flamskvävd dyna från 1600-talets slut eller 1700-talets början, votivskeppet och en tidtavla som varit fäst vid predikstolens timglas. Kyrkklockan göts 1832 och återger en inskrift från kyrkans då omgjutna klocka från 1467. På Gotlands Museum finns delar av bildstenar, bland annat en med runinskrift, samt kyrkans medeltida dopfunts fot och basplatta.

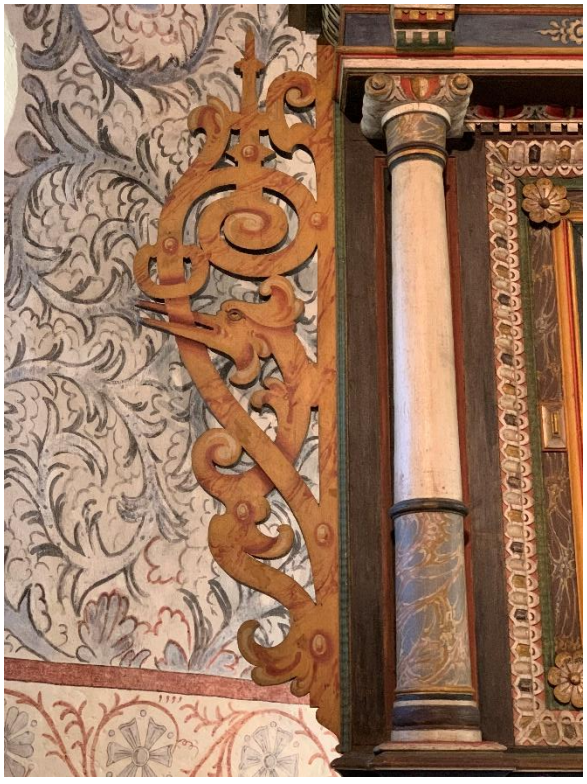
Kyrkorummets inredning, sedd mot öster. Inredningen härrör huvudsakligen från 1600-talets senare del med inslag av föremål från medeltiden och sekelskiftet 1900 samt stolsinredning från tidigt 2000-tal. Foto JL 2023. Till vänster det murade medeltida centralaltaret från sydväst med detalj av spår som visar att altarskivan gjorts av en tidigare bildsten med runinskrift. Foto Danne Pe Peterson 2002-2003, Visby stift.

Altaranordningen från nordväst. Altaruppsats från 1600-talet av trä, målad 1662 av Johan Bartsch den äldre. Antependiet är tillverkat av Mia Enström, Gotlands hemslöjd och skänkt av söndagsskolans syförening 1980. Även spetsen är från 1980, virkad av Emmy Johansson efter förlaga från 1941. Foto JL 2023.

Altaruppsatsens krön. Foto JL 2023.

Altaruppsatsens norra sidostycke. Till höger altartavlans baksida. Foto JL 2023.

Altarskrank av trä, målningen daterad 1689. Foto JL 2023.

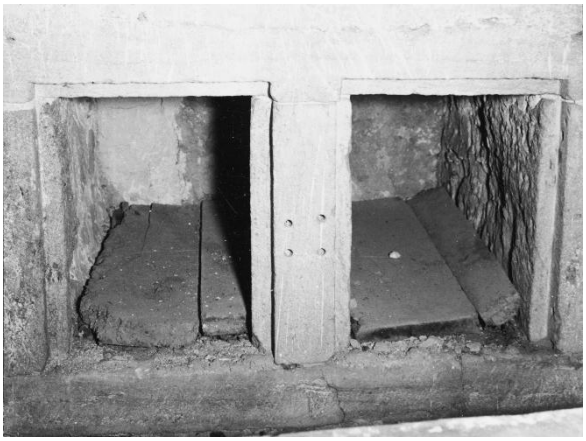

Det medeltida södra sidoaltaret. Före 1956-1957 underlag för predikstolen och på så sätt bevarat. Till höger nisch i absiden, troligen byggt som sakramentskåp, med skärm och dörrar troligen från 1600-talet. Foto JL 2023.

Medeltida nischer på absidens södra sida, den ena med piscina, sedan 1956-1957 utan dörrar, den andra med dörrar från 1700-talet. Foto JL 2023. Ovan till höger piscinanischen. Foto JL 2023. Nedan till höger två nischer i korets norra mur, bakom korbänkens skärm. Foto Erik Olsson 1956-1957, ATA.

Till vänster krucifix från 1300-talet. Foto Danne Pe Peterson 2002-2003, Visby stift. Ovan altaruppsatsen med krucifixet fäst på krönet. Foto Gunnar Svahnström 1941, ATA. Krucifixet flyttat 1956-1957 till det då iordningställda södra sidoaltaret, 1973 borttaget och sedan 2007 på långhusets norra mur.

Predikstol, tillverkad under 1600-talets senare del, troligen av Jochim Sterling. Målad 1685, troligen av Andreas Hamborger. Foto JL 2023.

Predikstolens ljudtak.
Foto JL 2023.

Predikstolskorgen.
Foto JL 2023.

Evangelistbilder målade på predikstolskorgen. Foto JL 2023.

Predikstolens tidigare placering i långhusets sydöstra hörn före 1956-1957. Foto (detalj) Carl Wilhelm Pettersson 1909, ATA. Till höger predikstolens tidigare ryggstycke, nu infogat i skärmvägg i ringkammaren. Foto JL 2023.

Korbänk från 1685, målad 1689, troligen av Rasmus Bartsch. Foto JL 2023.

Delar av korbänkens målningar från 1689, troligen av Rasmus Bartsch. Foto JL 2023.

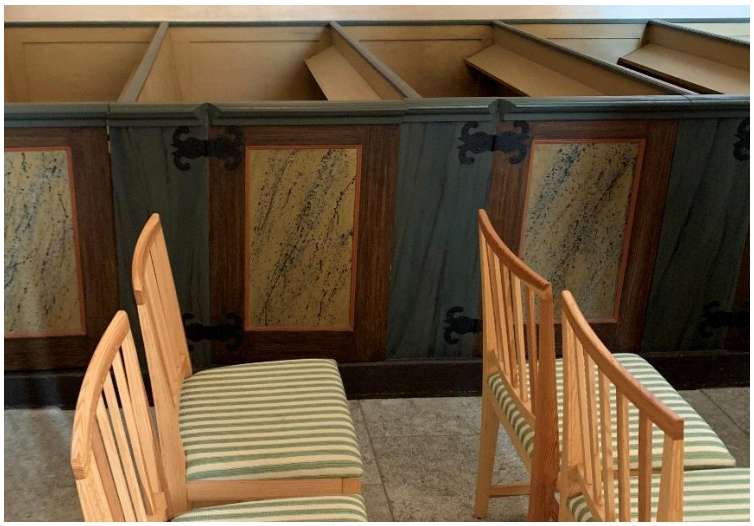

Målningar på korbänkens östra och södra sida. Foto JL 2023.

Detalj av korbänkens målningar. Foto JL 2023.

Bänkinredning på södra och norra sidan, tillkommen 1702, senare ombyggd, senast 1956-1957. Målningar från 1700-talet, övermålad 1835 och restaurerad 1956-1957. Nedan till vänster en av flera bänkdörrar med målade initialer. Nedan till höger stol från 1800-talets förra hälft samt stol från 2007 som ingår i mittskeppets stolsinredning. Stolarna kallas Gotlandsstolen eller Levidestolen. Den har tillverkats sedan 1912 i Levide snickeri och tillverkas än idag. Stolen har sitt ursprung i en ”bondgustaviansk” modell som fanns på större gårdar på södra Gotland. Foto JL 2023.

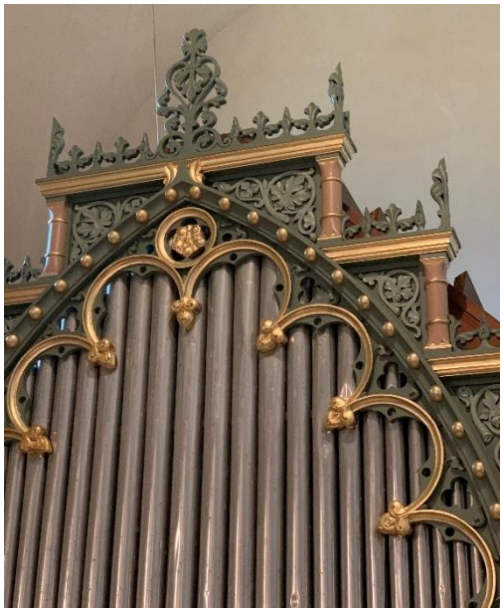

Dopfunt i sandsten från 1662. Basplattan tillkommen efter 1957. Foto JL 2023.

Orgel av Åkerman & Lund 1892 med fasad ritad av Gustaf Pettersson. Foto JL 2023.

Detalj av orgelfasaden. Till höger dörrar till skärmväggar vid orgeln, tillkomna 2007, den södra gjord av predikstolens tidigare ryggstycke, den norra nytillverkad. Foto JL 2023.

Epitafium i målad sandsten över Petrus Briant 1688, målat av Andreas Hamborger 1689. Nedan till vänster votivskepp från 1748. Nedan till höger tidtavla till timglas från sent 1600-tal, före 1956-1957 fäst vid predikstolen. Foto JL 2023.

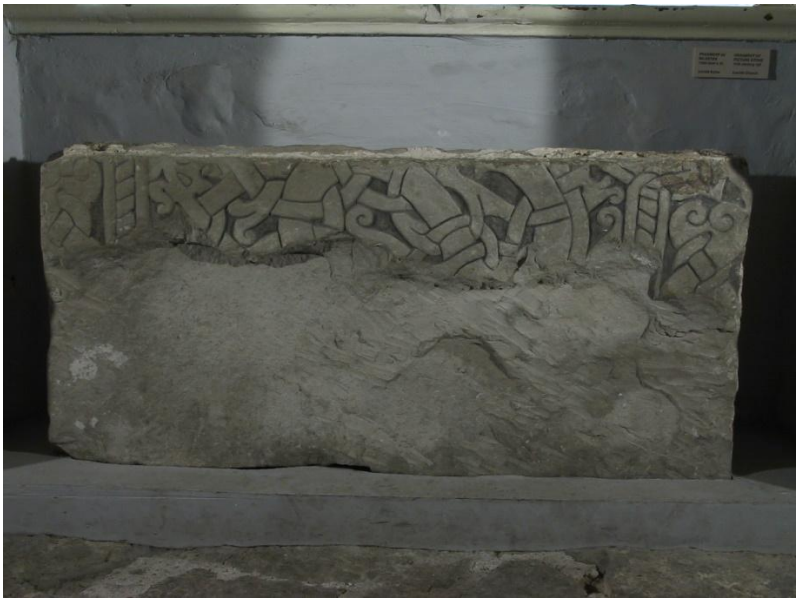

Flamskvävnad från 1600-talets slut eller 1700-talets början. Troligen till bänkdyna, senare överdrag för altarskranket. Återbördad till kyrkan 1976. Foto JL 2023. Till vänster detalj. Foto Danne Pe Peterson 2002-2003, Visby stift.

Kyrkklocka, gjuten 1832 av Samuel Christopher Grönwall i Stockholm, återgivande en inskrift från den äldre klockan som var gjuten 1467. Foto JL 2023.

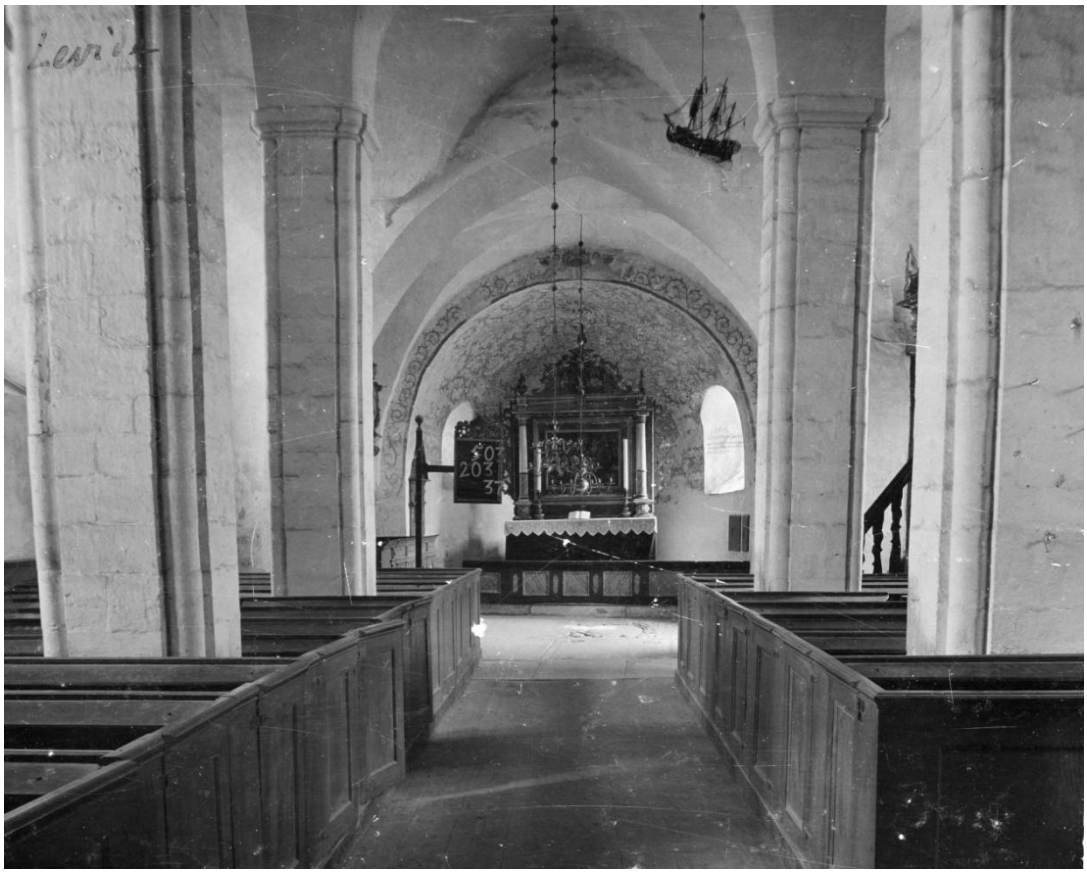
Del av bildsten funnen i kyrkogårdsmuren hittat 1857. Tillvaratagen av P A Säve 1866. I mitten del av bildsten funnen i gravkammare under kyrkgolvet. Nedan dopfuntsfot av sandsten med sockel av kalksten. Föremålen nu i Gotlands Museum. Foto Danne Pe Peterson 2002-2003, Visby stift.

Restaureringar

De senaste restaureringarna

Kyrkans inre omgestaltades under 1600-talets slut genom att närapå all den nuvarande inredningen tillkom då. Dessutom skedde reparationer av valven och kyrkorummet omputsades. Sannolikt försvann merparten av de medeltida kalkmålningarna då, men för att kompensera detta tillkom ny målad dekoration på murar och valv, varav akantusrankorna som är målade i absiden ännu är bevarade. En större inre omgestaltning ägde rum under 1830-talet. Bänkinredningen omgrupperades varvid mittgång infördes istället för två sidogångar. Inre putsarbeten utfördes som sannolikt avlägsnade en del av 1600-talsdekoren, men den i absiden sparades. Troligen är det den karaktär kyrkorummet fick då, som framgår av det äldsta bevarade interiörfotografiet. År 1892, anskaffades en orgel som ställdes upp i ringkammaren. Till skillnad från många andra kyrkor synes ringkammaren varken ha avskilts till magasin eller försetts med läktare, även om en läktare på norra sidan var på förslag år 1827. Några år senare, 1902-1903, genomgick kyrkan en omfattande restaurering under ledning av byggmästare Nils Pettersson. Till skillnad från flera andra samtida kyrkorestaureringar vid sekelskiftet 1900 berörde denna endast i liten grad inredningen, som bevarades. Äldre kalkmålningsrester togs fram på långhusets södra sida men kompletterades med helt nymålade figurativa scener på norra sidan samt målad dekor i triumfbågen och korvalvet. Målningarna utfördes av Carl Wilhelm Pettersson, delvis under påverkan av de målningar han vid samma tid utförde vid den stora restaureringen av Dalhems kyrka. Johan Gardelin målade under följande år delar av inredningen.

En ny omfattande restaurering 1956-1957 efter förslag av arkitekt Nils Arne Rosén innebar att flera av tilläggen till kyrkorummet från den föregående restaureringen avlägsnades. När den medeltida dekoren kring triumfbågen togs fram avlägsnades sekelskiftets målningsdekor i bågen och korvalvet. Även de samtidigt tillkomna målningarna på långhusets norra sida målades över. Bänkinredningen byggdes om. Skärmar och andra delar återanvändes, men kvarteren begränsades till sidoskeppen så att pelarbaserna frilades. Mittskeppet möblerades i stället med stolsinredning i ljust trä med flätad sits. Det södra sidoaltaret med den bakomliggande absidiolen och fönstret frilades och iordningställdes. För att frilägga det flyttade man predikstolen till långhusets nordöstra hörn. Vid återuppsättningen förenklades formen och man avstod från vissa delar. Äldre måleri från 1600-talet togs fram på bänkinredningen varvid Johan Gardelins målningar avlägsnades. Ytterligare en ny restaurering genomfördes 2007. De vid föregående restaurering överkalkade målningarna från sekelskiftet 1900 på långhusets norra sida togs fram igen. Stolsinredningen från 1950-talet byttes ut mot stolar från Levide snickeri, tillverkade efter äldre förebild, varav några redan fanns i kyrkan. Bakom orgeln inreddes förvaringsrum med borttagna delar från predikstolen infogade i skärmväggen.

Interiör mot öster före restaureringen 1902-1903. Foto omkring 1900 i ATA.

Koret och absiden före 1902-1903. Detalj av föregående. Det här torde vara den äldsta altarspetsen som finns bevarad i kyrkan, den har kopierats minst två gånger av Emmy Johansson, senast 2000.

Interiör mot öster efter restaureringen 1902-1903. Foto Carl Wilhelm Pettersson 1909, ATA.

Kalkmålningssvit på långhusets södra mur efter framtagning och restaurering 1902-1903. Foto Carl Wilhelm Pettersson 1903, ATA.

Interiör mot väster efter restaureringen 1902-1903. Foto Carl Wilhelm Pettersson 1909 (1903?), ATA. Dekoren på triumfbågens undersida utförd av Johan Gardelin, senare borttagen.

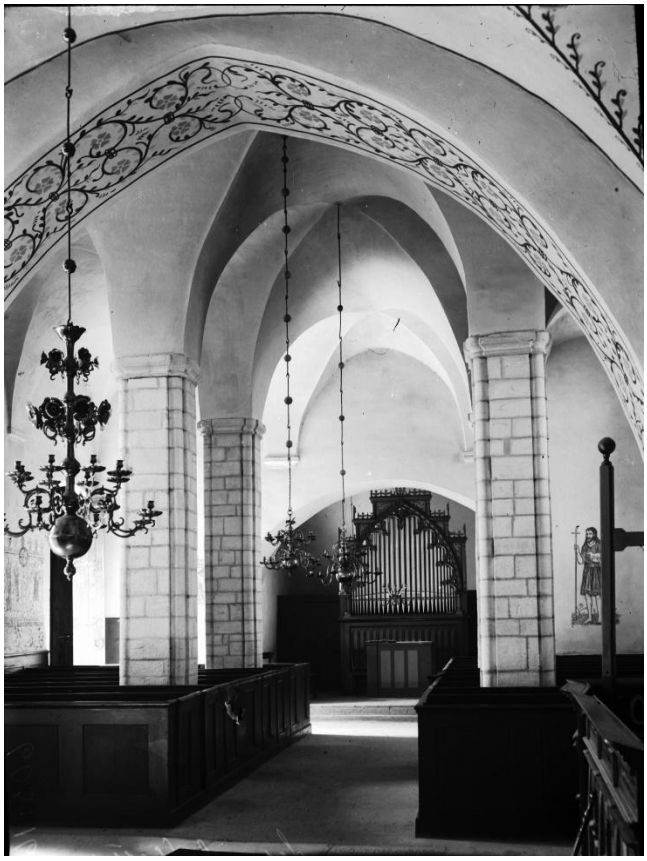

Interiör mot öster mellan restaureringarna 1902-1903 och 1956-1957. Ovan t.h. förstorad detalj visande kaminen i långhuset nordöstra hörn. Foto Einar Erici 1915, ATA.

Korbänken med 1906 års bemålning samt ovan valvmålning i koret, utförda av Johan Gardelin, borttagna 1957. Foto i ATA.

Interiör mot väster mellan restaureringarna 1902-1903 och 1956-1957. Foto Einar Erici 1915, ATA. Till höger foton från restaureringen 1956-1957. Ovan till höger grundmur påträffad under tornbågen. Nedan till höger predikstolen under nedtagning och friläggande av bakomliggande fönster. Foton i ATA.

Interiör mot väster strax efter restaureringen 1956-1957. Foto Gunnar Svahnström 1957, ATA.

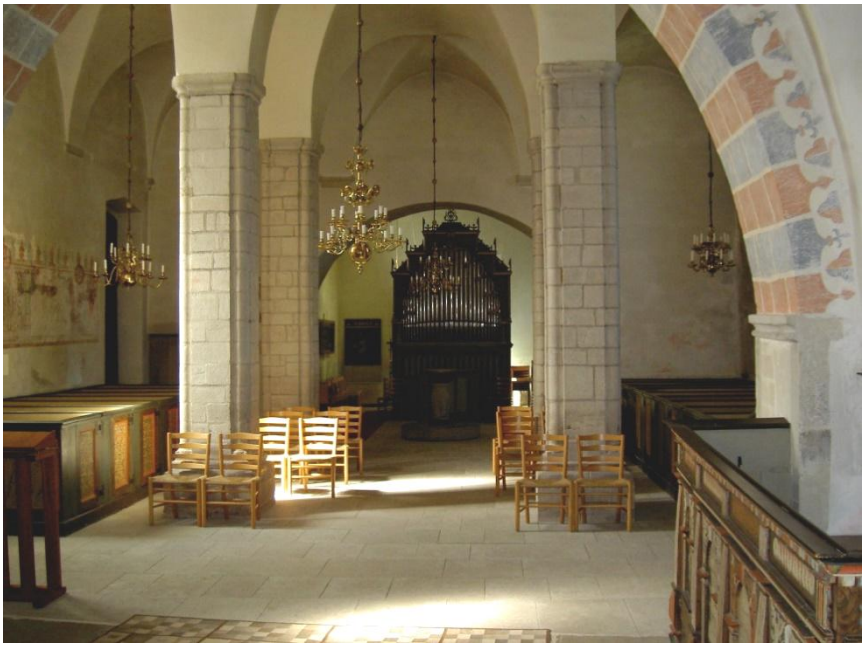
Det framtagna och iordningställda södra sidoaltaret efter restaureringen 1956-1957. Foto Gunnar Svahnström 1957, ATA.

Interiör mot öster av det nyrestaurerade kyrkorummet. Foto Gunnar Svahnström 1957, ATA.

Interiör mot öster före restaureringen 2007. Foto Jan Utas 2005, efter Vård- och underhållsplan 2006.

Interiör mot väster före restaureringen 2007. Foto Jan Utas 2005, efter Vård- och underhållsplan 2006.

Stol i mittskeppets stolsinredning, anskaffad 1957, ersatt 2007. Foto Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravningar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning menas* de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Arkeologisk undersökning

I samband med renoveringsarbete i kyrkan 1956 då trägolvet ersattes av ett kalkstensgolv gjordes en arkeologisk undersökning. En stor mängd fynd påträffades under golven i torn, långhus, kor och absid. Det rör sig bland annat om mynt, ett 30-tal W-brakteater, medeltida fönsterglas samt ett bokknäppe med mera. Någon rapport på undersökningen har inte påträffats i arkiven men på Statens Historiska Museum (SHM) finns en fyndlista som upprättats när fynden fyndfördelades 1961[1].

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket

[1] SHM inv. nr: 25922 & ATA 1574/58

sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altaruppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.
Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och

mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Bland de gotländska kyrkorna intar Levide kyrka en särställning kring murverket i kyrkans äldre delar samt långhusets inre gestaltning. Fasadernas omsorgsfullt murade kvaderstensfasader med krönande rundbågsfris är här bevarade i både långhus, kor och absid, medan de i de flesta andra kyrkor endast förekommer i någon byggnadsdel eller som återanvända block i en yngre kyrkobyggnad på platsen. Särskild elegans uppvisar detaljer som absidens fönster, korets hörnlisener och inte minst rundbågsfrisens olika skulpterade konsoler.

Långhusets inre med de fyra centralt placerade pelarna som bär upp långhusvalven vilka bildar en sammanhängande helhet utan skiljebågar och med en uttrycksfull växling mellan ljus och skugga. Långhusets absidioler som med sin rundade form bildat fond bakom sidoaltarna är ovanligt välbevarade och saknar motsvarighet på Gotlands landsbygd. Det södra sidoaltaret är bevarat liksom de båda ursprungliga fyrpassformade ljusgluggarna, om än den norra är igenmurad sedan sakristian byggdes. I ringkammaren har rundfönstret med sin skarpt profilerade omfattning samt både dess och södra långhusfönstrets synbarligen välbevarade ursprungliga masverk sitt värde. Korets inre rum med den av växtrankor helt dekorerade absiden och den vid samma tid tillkomna altartavlan är av tydlig verkan för koret. Triumfbågens målningar är av ett karaktäristiskt slag och har tydliga spår av den ristade grundteckning som gav ledning för måleriet. Bland kalkmålningarna märks främst den bild av S:t Kristoffer från 1400-talets mitt som i sin uttrycksfullhet intar en särskild ställning bland öns motsvarande bilder. Den i början av 1900-talet kompletterade kalkmålningssviten på långhusets norra sida är intressant för den tidens kyrkokonst genom att vara en huvudsakligen figurativ och inte enbart dekorativ utsmyckning. Restaureringshistoriskt har den sitt intresse genom att ha blivit överkalkad och åter framtagen inom loppet av ett drygt sekel.

Sakristians inre färgsättning ger rummet en tydlig karaktär. Av stort värde är även de frilagda murverken in mot sakristian och sakristians vind som bekräftar att övriga fasader visar upp sitt ursprungliga skick utan större restaureringar. Av intresse är det välbyggda trapploppet, täckt av ett tunnvalv, som löper över tornbågen och av särskilt stort intresse den märkliga murade kammare som döljs inne i murverket, vars uppgift inte är känd. Öppningarna mellan vindens olika delar har både elegant och svårförklarad utformning, inte minst triumfbågsgavelns inmurade stående trästycken. Intressanta är även de rikt formade ljusgluggarna uppe i tornet samt ljudgluggarna med sina inåt lutande sidor och sannolikt stilretarderade romanskt rundbågiga öppningar.

Kyrkans inventarier

Bland de intressanta inventarierna märks altartavlan, altarskranket, korbänken med sina målningar, krucifixet, predikstolen, bänkdörrarna, tidtavlan och orgelfasaden, flamskvävnaden från sent 16000-tal, samt de på Gotlands Museum förvarade bildstenarna och delarna till dopfunten.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora till större kyrkogårdar. Den berättar om en befolkningsökning under 1900-talet och en växande socken.

Kyrkogården omges av kalkstensmurar och en trädkrans med äldre träd. Det bidrar till en rofylld lummighet och en rumslighet.

Kyrkan ligger på en höjd och den utvidgade kyrkogården sluttar mot norr. Det är ovanligt idag då kyrkogårdarna ofta har terrasserats för att marken skall vara plan.

Gångsystemen utgörs av ett fåtal gångar vilket är ett ålderdomligt drag. Söder om kyrkan finns en gång med äldre gravhällar vilket var mer vanligt förr men som idag är mycket ovanligt.

Den tre ingångarna till kyrkogården har olika utformning och är olika exempel på ingångarnas utformning förr. Den södra ingången har en vitmålad trägrind tillverkad i senare tid som en kopia av en äldre grind som fanns här tidigare. Vid den västra ingången finns en bevarad färist (järngaller) och vid den norra ingången finns en konstmässigt utformad grind i smidesjärn.

Gravvårdarna har varierande utformning, varav ett flertal äldre gravar finns öster, sydost och nordost om kyrkan. I syd finns några gravhällar från 1500- och 1600-talet uppställda. Här finns många tidstypiska gravvårdar. Det visar ett gravskick från påkostade och monumentala gravvårdar till mera blygsamt och enhetligt gestaltade gravvårdar.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Levide socken. Gravarna finns framför allt norr och öster om kyrkan. 18 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla 1996. Vid en uppföljande inventering 2017 utpekades 33 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Levide kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Levide kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1058	Byggnadsår enligt Strelow.	SvK
1100-tal	Dopfuntsfot av sandsten, tillskriven anonymmästaren ”Byzantios”, nu i Gotlands fornsal.	RAÄ
	Troligen fanns vid denna tid en träkyrka på platsen.	SvK
s. 1100-tal	Koret och absiden uppfördes (SvK anger ”1200-talets förra hälft”).	GK, SvK
t. 1200-tal	Långhuset byggdes, sydportal av ”Calcarius”.	GK, SvK
o. 1250	Tornet byggdes.	GK, SvK
	Målade invigningskors (4 st.).	SvK
o. 1300	Kyrkan moderniserades i gotisk stil genom att långhusets S portal justerades till spetsbågesstil, ett gotiskt fönster sattes in i långhusets S mur och triumf- och tornbågarna vidgades. Kalkmålningen (kvadermönster) på triumfbågen tillkom (GKM anger tidpunkten till o. 1245). Troligen sattes även en nordportal i långhuset igen vid detta tillfälle.	SvK
1300-tal	Processionskrucifixet.	GK, SvK
ca 1450	Kalkmålningar av ”Passionsmästaren” på S långhusväggen.	GK, SvK
	Kristofferbild av samme målare i långhusets SV hörn.	GKM
1467	Kyrkklocka, sannolikt gjuten av Hermen van Lövede.	SvK, Inskr.
1558	Gravsten över Jacob Malgar (Mallgårds) på kyrkogården.	SvK
o. 1650	Dopfunten tillverkades.	SvK
1662	Altartavlan målades av Johan Bartsch d.ä. (GK, GKS och RAÄ anger ”1663”).	SvK, RAÄ, GK, GKS
	Dopfunten målades av Johan Bartsch d.ä.	SvK, RAÄ
1682	Epitafium på N korväggen över en prästfamilj.	GK
1680-tal	Predikstolen tillverkades av kyrksnickaren Jochim Sterling, Visby.	SvK, RAÄ
1685	Predikstolen målades av Andreas Hamborger.	SvK, GKS
	Korbänken ”bygd…af Paul Wäfver”.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1689	Altarskranket.	SvK, Inskr
	Kyrkoherde Petrus (Hercules) Briants epitafium målades av Andreas Hamborger. Sandstensepitafiet hugget före 1689, möjligen av Elias Meisen i Burgsvik.	SvK, GKS
1694	Kyrkan kalkades sannolikt invändigt samt försågs med en rad målade bibel- och psalmcitat på väggar och pelare.	SvK
	Akantusmålningen i absidvalvet tillkom (GK anger ”1700-talet”).	SvK, GK
1689	Korbänken målad av Rasmus Bartsch.	SvK
	Ljuskrona av mässing, skänkt av Paul Wäfvare.	SvK, Inskr.
o. 1700	Bänkinredning	SvK
1702	Bänkinredningen målades (GKS anger t. 1700-tal).	SvK, GKS
1748	Votivskeppet, skänkt till kyrkan av Olof Olofsson, Silte.	SvK, GK
o. 1750	Nummertavla tillverkad av Johan Hernell.	SvK
1759	Ett sockenmagasin av trä uppfördes på kyrkogården.	SvK
1781	Årtal i äldre vindflöjel i ringkammaren, samt på en äldre spirstock, förvarad i tornhuven.	SvK
	Inskriften på spirstocken anger att ”Halvar bygt denne Torn”.	SvK
1786	Sakristian byggdes.	RAÄ, SvK
1813	Faltaken bristfälliga.	SvK
1827	Kyrkan restaurerades invändigt, varvid det östra fönstret i långhusets nordvägg förstorades. Stengolvet i koret lades om och höjdes ¼ aln (15 cm), nya trägolv lades in i långhuset och tornet. Bänkindelningen ändrades från tre till två bänkkvarter i bredd (utfördes 1828?).	SvK
1832	Kyrkklockan omgjuten av S. Ch. Grönwall, Stockholm.	SvK, GKR
	Trädplantering på kyrkogården. Kyrkogården utvidgades troligen åt N.	SvK
1833	Kyrkan uppges vara i gott skick.	SvK
1835	Predikstolen, korbänken, bänkinredningen och altarskranket målades över med brun färg av målaren Nils (Niclas) Timgren.	SvK
1838	Kyrkans inre skrapades rena varvid de medeltida målningarna till största delen avlägsnades, interiören putsades med kalkbruk och ”vitlimmades”, och bänkarna målades (det senare av målaren N. Timgren, Visby).	SvK
1849	Det västra fönstret i långhusets nordvägg togs upp eller utvidgades.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1892	Orgeln, byggd av firma Åkerman & Lund, Stockholm. Fasaden ritades av arkitekt Gustaf Pettersson, Stockholm. Orgelpodium.	SvK, ISO
	Korgolvet lagades med cement.	
o. 1900	Ljuskrona av bronserat trä	
1902-03	Utvändig restaurering efter förslag av byggmästare Nils Pettersson, Visby, byggmästare O. J. Karlsson, Alva:	RAÄ, SvK
	– Långhusets och korets faltak byttes ut mot falsad, svartmålad plåt. – Nya dörrblad i långhus- och korportalerna. – De båda fönstren i långhusets nordvägg och det S absidfönstret återställdes till sitt förmodade medeltida utseende.	
	– De medeltida målningarna på långhusets väggar togs fram, restaurerades och kompletterades i ”Passionsmästarens” stil av konservator C. Wilhelm Pettersson, Stocksund, efter förlagor av arkitekt Axel Herman Hägg, London. Bl. a. nymålades en passionsfris med rekonstruerade scener samt helgonfigurer på N långhusväggen och på den Ö delen av den S väggen (GKM anger tidpunkten till 1904). Dekorativa schablonmålningar på bågar och valv (utfördes 1905?) samt på korbänken (utfördes 1906!) av målaren Johan Gardelin, Hemse.	GKM
	– Kamin med tillhörande rökkanal och skorsten installerades i långhusets NÖ hörn. – Invändig ”upputsning” av kyrkans inre väggar och valv.	
1904	Trägrindarna i den S ingången till kyrkogården.	SvK
	Nytt dörrblad i tornportalen av N. Karlsson, Smiss i Gerum. Det medeltida portbladet förvaras i Gotlands fornsal.	SvK
1905	Plåttaken hade brister vilka åtgärdades genom målning med järnmönja och linolja.	SvK
1906	Ljuskrona av mässing, skänkt av Levide ungdomsförening. Hänger vid triumfbågen.	SvK
1911	Kyrkan (tornet?) rappades utvändigt av byggmästare Gust. Pettersson, Fardhem.	Inskr., SvK
1922	Nya kolonnetter med kapitäl och baser sattes in i ljudgluggarna.	SvK
	Vid en besiktning av representanter för riksantikvarien noterades att kyrkan hade svåra fuktskador invändigt.	
1923	Invändiga reparationer på puts och bänkar (svampskador).	SvK
1938	Kyrkan ”rappad” av byggmästare August Pettersson, Fardhem.	Inskr.
1956-57	Ut- och invändig restaurering efter förslag av arkitekt Nils Arne Rosén, Stockholm:	GK, SvK
	– Tornhuven förnyades.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1957-57	– Tornets fasader putsades (med cementhaltigt bruk) och vitkalkades.	SvK
	– Nya faltak på kor, absid, långhus och sakristia (på koret och långhuset lades de ovanpå det gamla plåttaket).	SvK
	– Det södra absidfönstret rekonstruerades.	SvK
	– Det fyrpassformade fönstret ovanför det S sidoaltaret togs fram.	SvK
	– Arkeologisk utgrävning i koret.	SvK
	– Predikstolen flyttades från långhusets SÖ hörn till det NÖ hörnet, varvid en ny trappa tillverkades och den äldre trappan och ryggstycket slopades. Den ursprungliga bemålningen togs fram.	SvK
	– Trägolven i absiden, långhuset och tornet byttes mot kalkstensgolv med nya trägolv i bänkkvarteren. Stengolvet i koret lades om och sänktes något.	SvK
	– Kalkmåleriet på triumfbågen togs fram och rekonstruerades (konservator Erik Olsson, Sanda).	SvK
	– Ursprunglig målning på korbänken och altarskranket togs fram.	SvK
	– Inredningen och de fasta inventarierna rengjordes och retuscherades m.m.	SvK
	– Bänkkvarteren kortades och lösa stolar inrättades i mittravén i långhuset.	SvK
	– Orgeln renoverades.	SvK
	– Ny vindflöjel med årtalet 1957.	SvK
	– Kaminen togs bort och el-värme installerades med bänkvärmare och radiatorer utefter väggarna.	SvK
	– Ljuskrona av mässing, tillverkad av Jac. Dahlström, Visby, skänkt av Elin Johansson, Ollajvs. Hänger över N bänkkvarteret.	SvK
1973	Ett kassaskåp insattes i nischen i altaret.	SvK
199?	Gångstigarna på kyrkogården belades med betongplattor.	
1999	Fyra äldre gravstenar på kyrkogården konserverade av stenkonservator Karl-Gustaf Eliasson.	GF
2008	In- och utvändig restaurering. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB.	GM
	Samtliga faltak på kyrkan lades om och tjärströks.	
	Ljudgluggarnas omfattning och kolonnetter åtgärdades av stenkonservator. Korportalen konserverades utvändigt.	
	Droppbleck på tornavsatsen avlägsnades. Södra långhusfönstrets solbänk förseddes med blyplåtstäckning. De blyinfattade fönstrens	

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2008	fönsterbågar målades.	
	En medeltida glugg bakom predikstolen var plomberad och blåmålad. Den målades om i vit kulör.	
	Torndörren i långhuset målades med linolja i en mellangrå kulör.	
	Väggar och valv i kyrkorummet rengjordes och putslagades. Avfärgades i en rosa ton.	
	I koret togs målade akantusrankor fram. Muralmålningar på den nordvästra väggen av långhuset togs fram.	
	Väggarna i sakristian målades om med kalkfärg. Fönsterkarmar, bågar och fönsterbänk målades om i en grå kulör med linoljefärg.	
	Stenkonservering på insidan av rosettfönstret genomfördes.	
	Den fasta inredningen i form av bänkkvarter, altaruppsats, predikstol med baldakin och korbänk har konserverats enligt program.	
	Den lösa inredningen omfattande epitafium, dopfunt, processionskrucifix och nummertavla har konserverats enligt program.	
2011	Anläggande av minneslund vid kapellet sydöst om kyrkogården. Ansvarig Levide församling.	GM
2012	Restaurering av kyrkogårdsmuren. Ansvarig entreprenör Skogsstyrelsen.	GM
2022	Automatisering av klockringning. Ansvarig entreprenör Bergholtz klockgjuteri.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museums arkiv).
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B. G. Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	I. Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
Strelow	Hans Nilssön Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996).
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltad av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten.
  skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan-och bygglagen reglerar avvändning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.
Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.
Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekat som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:
Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864
Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867
Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603
Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684
Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
Inventering av inventarierna i Levide kyrka 2003-04, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av Levide kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Inventering av Levide kyrkogård, utförd 2017 av Gotlands Museum.
Program för utvändiga restaureringsarbeten på Levide kyrka, upprättat 2005 av arkitekt Jan Utas, Visby.
Program för invändiga restaureringsarbeten i Levide kyrka, upprättat 2005 av arkitekt Jan Utas, Visby.
Trädplan för Levide kyrkogård, upprättad 2005 av trädgårdsingenjör Johan Arvidsson, Visby.

Tryckta källor

Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
B. G. Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
I. Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Svahnström, Gunnar och Karin, Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Strelow, Hans Nilssön, Cronica Guthilandorum, 1633.
Sveriges Kyrkor (volym 220), Gotland band VII:4 (1996).
Öhrman, Roger, Sockenmagasin på Gotland. I Gotländskt Arkiv 1990.

Kartor

Skattläggningskarta Levide socken 1753. Lantmäteristyrelsen H55-1:1.
Laga skiftes karta 1890. Lantmäterimyndigheten 09-lev-53.